

IL PENTATEUCO

VOLGARIZZATO E COMMENTATO

DA

SAMUEL DAVIDE LUZZATTO

CON

INTRODUZIONE CRITICA ED ERMENEUTICA

OPERA POSTUMA

Vol. I. — GENESI

17 - ITRO'

PADOVA

Premiata Tipografia edit. F. Sacchetto

1871

יח

יז וַיִּשְׁמַע יְתֵרוֹ כִּהֶן מִדִּין חֲתָן מֹשֶׁה

(א) וַיִּשְׁמַע יְתֵרוֹ: למטה (כ"ו) כתוב וישלח משה את מותנו וילך לו אל ארצו, ובמחנה הפקודים (י' כ"ט) בשנה השנית כתוב ויאמר משה לעובד בן רעואל המדיכר חותן משה, א"כ עדיין היה במחנה ישראל; ואם יאמר אדם כי רעואל ולא עובד הוא חותן משה, כבר מליכו בם' שופטים (ד' י"א) מבני עובד חותן משה. וכבר כחלקן בזה בני ר' חייא ור' יהושע בן לוי (זבחים ק"ו) חד אמר יתרו קודם מתן תורה היה, וחד אמר אחר מתן תורה היה, ולפניהם גם חכמי המשנה אמרו מה שמועה שמע יתרו? ר' יהושע אמר מלמדת עמלק שמע (ולא מתן תורה, כי קודם מתן תורה בא), ר'

XVIII

(1) Ithrò, sacerdote di Midjàn, suocero di Mosè, udì tutto

אלעזר המחדעי אומר מתן תורה שמע. וכבר היו מן המכבים שנמרו לכרות הקשר הזה אשר היה קשה להם להמירו, ואמרו כי מונב איננו יתרו. הראשון אשר הלך בדרך הזאת הוא המדקדק הנכבד ר' יונה בן גנאח שאמר כי מונב הוא בן ליטרו ואיז לנפורה, ואמר כי גם אחי האשה יקרא לנעלה מותן (הביא דבריו ר"דק בשרש מותן, ודמה מותם). ואמריו המזיק בפירוש מלת מותן רמב"מ, אלא שהוא אומר (נפרשת בנעלותך) כי יתרו ומונב היו שני אחים לנפורה, ושלשתם בני רעואל. גם רא"נע, אע"פ שהוא מורה כי מונב הוא יתרו, הוא אומר שהיה אחי נפורה, ולא אחיה. והדעת

אַתָּ כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי-הוֹצִיא יְהוָה אֶת-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:

הואת בענין מלת חותן רמוקה מאלד, כי לא מגאלנו בשום מקום חותן וחותנת להוראה זו, ובהסך מנאלנו (דברים כ"ז כ"ג) ארור שוכנ עם חותנתו, והנה אחות האשה מותרת היא בנות אחותה, ואיך חבוא קללה בלשון הכשוע לשני פנים, שמשפטיהם שונים זה מזה, האחד אסור בכל זמן, והאחר אסור בזמן מה ומותר בזמן אחר? ואמנם רוב המכטים חדשים גם ישנים מישראל ומשאר האומות, רחקו מעל דרכו של ר' יונה, והסכימו בדעת רז"ל כי חובב הוא יתרו, ורעואל אחי יתרו, ואחי אחיה של נפורה. ואמר הרמ"ב כי חובב הוא שם חדש שקראו ליתרו כאשר שב לתורת ישראל כי זה דרך כל המתגייר, כי לעבדיו יקרא שם אחר, ואיננו רחוק שיהיה חובב שם חדש שקראו ישראל ליתרו, אם מלשון חביבות, ואם מגזרה אחרת בלתי ידועה היום. אך מה שהרמ"ב ואחרים אומרים כי יתרו נתגייר, זה אינו כ"ל, שהרי אם נתגייר איך השיב למשה לא כי אם אל אחי ואל מולדתי אלך? ואין ספק כי משמעות המלות האלה הוא הליכה לחלוטין לא הליכה על מנת לגייר בני ביתו ולחזור. וגם אחר הדור ההוא אינו מונאם כי חבר הקיני אע"פ שהיה יושב בארץ ישראל היה בשלום עם יצן טורר ישראל, ואיננו אומר שהיה בית חבר הקיני אהב את יצן, כי מעשה יעל מעיד הפך מזה, אבל יצן היה בשלום עם בית חבר, וסיסרא בטח ביעל, וזה דבר שאין הדעת סובלתו, אם היו הקינים גרי נדק והיו מעורבים עם בני ישראל מכמה זמן קודם לכן. ורבה מוחת הנה ציווי שאול היה הקיני בתוך עמלק, הימכן לגרי נדק שיקבעו דירתם בקרב העם המתועב, אשר טוה ה' לחיות את זכרו? ועוד הנה שאול אחר אל הקיני ואתה עשית מסד עם בני ישראל בעלותם ממנרים, ולא אחר ואתה שומר תורת ה' ואלהיך אלהי. ומה שהטעה את המפרשים הוא ענין משפחת הרכבים שהיתה בקרב ישראל (ירמיה ל"ה), ובד"ה (א' ב' כ"ה) כתוב המה הקינים הנאים מחמת אחי בית רכב, ורז"ל בספר (פרשת בהעלותך), ונבטוה י"א וסנהדרין ק"ד, למען הראות מעלת הגרים, שאין ראוי לבזותם חלינה, ושהם שוים לישראל בכל דבר, וראויים ליגב אפילו בסנהדרין, אמרו כי הקינים שבד"ה הם הם בני קיני חותן משה, וזה אמנם דרך דרש ואפסומתא, ואשרי השומע אל המוסר הטוב היוגא מחנו, ואולם בדרך הפשט נראה כי הקינים שבד"ה והרכבים צירימיה, מבני יהודה היו, ואין להם שום התייבות עם בני קיני חותן משה; ואולי נקראו גם הרכבים קינים מפני שהיו יושבי אהלים ונעים ממקום למקום כמוהם; ואם חרנה אמור כי אלה ואלה נקראו קינים ע"ש קין שהיה נע ובד בארץ, והנה נא מקרא אחד נראה כמשייע את האומרים שבני קיני חותן משה נתגיירו, והוא מה

ciò che Iddio aveva fatto a Mosè, e ad Israel suo popolo; che

שכתוב בשופטים (א' י"ו) וכני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר נגנב ערד וילך וישב את העם. ואמנם אחרי כל מה שאינו למעלה לא יתכן לנו ללמוד מן המקרא הזה שהיו גרי נדק, אלא שהיו גרים תושבים; אך באמת מפקפק אני מאד צענין הכתוב הזה אם הוא כמתעבת המפרשים, כלומר אם ענינו שבני קיני ישנו עם בני יהודה, כי לא מלאתי להם פירוש מספיק ומדויק על לשון המקרא, ואולי המכוון בו הפך מה שחשבו, ותהיה משמעות הכתוב הזה כי בני קיני היושבים בנחלים ונעים ממוקם למקום, היו אז במקרה שריים אלל עיר התמרים, ובשראו כי בני יהודה יוצאים למלחמה על הכנעני, הם שהיו אנשי שלום (ולפיכך נקראו בארמית שלמאה) התרחקו ממקומות המלחמה, ועלו משם והלכו למדבר יהודה אשר נגנב ערד, והלכו וישבו עם העם, כלומר עם העמלקי והכנעני יושבי הארץ, ומלות עלו מעיר התמרים את בני יהודה ענינן מאלת בני יהודה, ומ"ס מעיר התמרים מושבת אחרת עמה, ויתכן ג"כ לפרש עלו מעיר התמרים אשר היו שם את אנשי יהודה, שקודם לכן היו עם בני יהודה. ואשונה אל ענין הפרשה ואומר כי אחרי ההודאה שמונב הוא יתרו נמלקו המפרשים בהתרת הסתירה אשר בין פרשה זו לפרשת בהעלותך. הדעת הרמ"בן (ואחריו החזיק רבנו בחיי גם רא"ז) כי יתרו בא אלל ישראל שמי פעמים, אחת קודם מתן תורה והוא הנזכרת כאן, והלך לו, וחזר אחר מתן תורה, והחזרה הזאת לא נזכרה בתורה, רק נזכר בחומש הפקודים שאמר לו משה נוסעים אכתוב, לכה אכתוב, והוא השיב לא כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך, והפגיר בו משה אל בא תעצוב אותנו, והוא (לדעת הרמ"בן) נתרצה לו ובשאר עם ישראל, ולפירוש זה יקשה מאד שלא נזכרה חזרת יתרו אחר שכבר סופרה (למטה כ"ז) הליכתו אל ארצו. ורש"י ב"ס ורא"ב ע' ור"דק (בשאלת ס' שופטים) אמרו כי יתרו לא בא רק פעם אחת, והוא אחר מתן תורה, ושאלמנכ בא הספור הזה כאן חוץ למקומו, לבנות פרעיות (ע' רש"י ב"ס למטה י"ג ורא"ב ע' כאן), אשר אין בו נהן להוציא מן הלב התמימה הגדולה על כתיבת הספור במקום הזה, כי על כל אלה מפרשים אחרים הסכימו כי ביאת יתרו לא הייתה אלא קודם מתן תורה, ושחרתו לארצו לא הייתה עכשו, אלא בשנה השנייה, ואמנם הספוק האחרון הכולל הליכת יתרו אל ארצו, או גם שלשה מקראות שלפניו הכוללים מנו, השופטים, הם חוץ למקומם, וככתבו כאן להשלמת הספור, והם כאן דרך כלל, ובמקום אחר (בפרשת בהעלותך ובפרשת דברים) הם מפורשים דרך פרט, זאת דעת רל"ג. והן יצחק אברבנאל ור' יצחק ערמאה ור' עובדיה ספורנו וניקולאוס דלירא (בפרשה הזאת, לא כן בפרשת בהעלותך), וקלעריקום וידיי המכס יש"ר (בפרשה הזאת, ולא בפרשה בהעלותך); ור' וואלף מאיר בעל המעמר הוסיף חיזוק לפירוש הזה ואמר: הלא ידענו כי כך היא דרכה של תורה להשלים הספורים על דרך כלל במקום אחד,

(ב) וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת-צִפּוֹרָה אִשְׁתּוֹ
 מֹשֶׁה אַחֲרֵי שְׁלוּחֶיהָ: (ג) וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר
 שָׁם הָאָחֵר גִּרְשָׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בָאָרֶץ
 נִכְרִיָּה: (ד) וַיֵּשֶׁם הָאָחֵר אֱלִיעֶזֶר כִּי-אֱלֹהֵי
 אָבִי בָעֶזְרִי וַיִּצְלָנִי מִחֶרֶב פְּרָעָה: (ה) וַיָּבֹאוּ
 יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל-מֹשֶׁה אֶל-
 הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר-הוּא חֲנֹה שָׁם הָרַח הָאֱלֹהִים:
 (ו) וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה אֲנִי חֲתָנְךָ יִתְרוֹ בָּא
 אֵלַיךְ וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּה: (ז) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה
 לִקְרֹאת חֲתָנּוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ וַיִּשְׁקֻלוּ וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ-
 לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֵהָלָה: (ח) וַיֹּסֶפֶר
 מֹשֶׁה לְחֲתָנּוֹ אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה
 לְפָרְעָה וּלְמִצְרַיִם עַל אוֹדֶת יִשְׂרָאֵל אֵת
 כָּל-הַתִּלְאָה אֲשֶׁר מָצְאתֶם בְּדֶרֶךְ וַיִּצְלַם

ולעגיד אחריה דבר בראשיתו, כמו ויאמר משה אל אהרן קח לנכבת אחת (לעיל ט"ו
 ל"ג), שגד הזוי הזה בשנה השניה אחרי שהוקם המשכן, והזכירו הכתוב כאן, וכן
 ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה (שם ל"ה) ועוד הרבה כמוהו עכ"ל, הן אחת
 כי אין הכדון דומה לראיה מכל לדדיו, כי זוי הנכבת ומשך זמן ירידת המן לא חזרו
 ונכתבו בתורה במקום אחד, כענין הליכת יתרו אל ארצו שכתוב כאן וכתוב פעם
 שנית בפרשת הפקודים, וכן מנה השופטים שחזר ונכתב בפרשת דברים, ואחנס הכפילה

(cioè) il Signore aveva tratto Israel dall'Egitto. (2) E Ithrò, suocero di Mosè, prese Sipporà moglie di Mosè, dopo che questi l'aveva rimandata; (3) Come pure i due figli di lei, dei quali l'uno aveva nome Gheresciòm, poichè (Mosè) disse: Sono divenuto un uomo pellegrinante in terra straniera. (4) E l'altro chiamavasi Elièzzer, poichè (disse:) Il Dio di mio padre fu in mio soccorso, e mi salvò dalla spada di Faraone. (5) Ithrò, suocero di Mosè, coi figli e la moglie di lui, recaronsi appo Mosè, nel deserto, ov'egli era accampato, al monte (cioè) di Dio. (6) E disse [fece dire] a Mosè: Io, tuo suocero Ithrò, vengo a te; come pure tua moglie, e seco lei i due suoi figli. (7) E Mosè uscì incontro al suo suocero, gli si prostrò e lo baciò, e si chiesero l'uno all'altro del loro benessere; indi entrarono nel padiglione. (8) Mosè raccontò al suo suocero tutto quello ch'il Signore aveva fatto (soffrire) a Faraone ed agli Egizi in grazia d'Israel; tutti i travagli ch'eran loro sopraggiunti nel viaggio, e dai quali il Signore avevali salvati.

הזאת היא המדה הי"ג ממדות ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי, ח"ל: מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון, כיצד ויברא אלהים את האדם בנלמו זה הכלל, ואח"כ פרט מעשים, שכן ויברא ה' אלהים את האדם, ויפל תרדמה, ויבן את הגלגל, השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון, ע"כ. והדעת הזאת היא נכונה בעיני נהמרת הסתירה אשר בין פרשה זו לפרשת בהעלותך, גם רבנו בעדיה גאון אחר כי יתרו קדם מתן תורה בא, ואנחנו לא כדע אם דעתו כדעתנו, או דעתו שהלך וחזר, כדעת הרמ"ב; כי לא ידענו מדברי הגאון אלא המעט שהביא מהם הרא"ש. ואחכס ר"ש ז"ל לא רצה להכריע בדבר שנקלק בו חכמי המשנה והתלמוד, ורק אחר (למטה י"ג) שאף לדברי האומר יתרו קדם מתן תורה בא, שלחו אל ארנו לא היה עד שנה שניה. (ב) אחר שלודדה: ע' למעלה ד' כ"ג. (ד) אל המדבר: אם היה בטעם זקף היה דינו כפשטא זקף (אל-המדבר), וכן הוא בחומש כ"י על קלף שנידי, לא בזקף גדול; אחכס אין ספק שאין זה אלא טעות סופר, וז"ל בטעם רביע שהוא מפסיק פחות מן הטפחא שחת שס, אל המדבר אשר הוא חונה שס, כלומר אל הר האלהים; וכן בתכ"ך כ"י על קלף משנת רמ"ט שהיה ביד רמב"ם אל המדבר בטעם רביע, וכתוב בגליון כ"ה רביע, כלומר כן הוא דווקא, וכן נריך להיות ברביע (עיין תקון סופרים למהרש"ד), וכן הוא בתכ"ך מפואר כ"י ביד ר"י ספיר בירושלם. הר האלהים: עיין למעלה ג' א'. (ו) ויאמר: ע"י שליח (ר"ש).

יְהוָה: (ט) וַיַּחֲדֹת יִתְּרוֹ עַל כָּל־הַטּוֹכָה אֲשֶׁר־
 עָשָׂה יְהוָה לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵצִילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם:
 (י) וַיֹּאמֶר יִתְּרוֹ בְּרוּךְ יְהוָה אֲשֶׁר הֵצִיל אֶתְכֶם
 מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פַּרְעֹה אֲשֶׁר הֵצִיל אֶת־הָעָם
 מִתַּחַת יַד־מִצְרַיִם: (יא) עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל
 יְהוָה מִכָּל־הָאֱלֹהִים כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָדוּ
 עֲלֵיהֶם: (יב) וַיִּקַּח יִתְּרוֹ חֲתָן מֹשֶׁה עֲלָה וּזְבָחִים
 לָאֱלֹהִים וַיָּבֹא אַהֲרֹן וְכָל יֹקְנֵי יִשְׂרָאֵל
 לֶאֱכֹל־לֶחֶם עֶם־חֲתָן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים:
 שְׁנֵי (יג) וַיְהִי מִמַּחֲרֹת וַיָּשָׁב מֹשֶׁה לִישְׁפָט אֶת־
 הָעָם וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל־מֹשֶׁה מִן־הַבֹּקֶר עַד־
 הָעֶרֶב: (יד) וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה אֶת כָּל־אֲשֶׁר־הוּא
 עָשָׂה לָעָם וַיֹּאמֶר מֶה־הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אָתָּה
 עָשָׂה לָעָם מִדּוֹעַ אָתָּה יוֹשֵׁב לְבִדְךָ וְכָל־
 הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן־בֹּקֶר עַד־עֶרֶב: (טו) וַיֹּאמֶר
 מֹשֶׁה לְחֲתָנּוֹ כִּי־יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדָרֹשׁ
 אֱלֹהִים: (טז) כִּי־יְהִיָּה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי
 וַיִּשְׁפָּטֵנִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וַהֲדַעְתִּי אֶת־

(9) Ithrò gioì di tanto bene ch'il Signore aveva fatto ad Israel, liberandoli dalle mani degli Egizi. (10) E disse Ithrò: Benedetto sia il Signore, il quale vi liberò dalle mani degli Egizi e dalle mani di Faraone; il quale sottrasse il popolo al potere degli Egizi. (11) Ora conosco ch'il Signore è più grande di tutti gli dèi. Sì, (lo riconosco) nella maniera ch'insolentirono contro di essi [e per cui poi furono sì esemplarmente puniti]. (12) Ithrò suocero di Mosè offrì a Dio olocausti e sacrifici; ed Aronne, e tutti gli anziani d'Israel, recaronsi a cibarsi col suocero di Mosè davanti a Dio. (13) Alla dimane Mosè sedette a giudicare il popolo, e tutto il popolo stava attorno a Mosè dalla mattina alla sera. (14) Il suocero di Mosè, visto com'egli si conteneva col popolo, disse: Che cosa mai è questa maniera che tu tieni col popolo? Com'è che siedì (a giudicare) tu solo, e tutt' il popolo ti sta attorno dalla mattina alla sera? (15) E Mosè disse al suo suocero: Perchè il popolo viene a me per consultare Iddio. (16) Quando hanno qualche causa, essa vien portata a me, ed io giudico tra l'uno e l'altro; e fo conoscere

(י) אשר הציל אתכם: משה ואהרן (רש"ס, דון יצחק וספורנו). (יא) כי בדבר וגו': כי לחזק. בדבר אשר ודו עליהם: ממה שהרבו המצרים להתנשא על ישראל ולהסתולל בכם נלי מורא עד שהגיעו למר את מייסה בכל מיני עינוי ולהשליך בניהם היאורה ולמנוע מהם גם המצן ללגון הלכנים, נודע בניור שלא היה אפשר לישראל להנצל מידם בדרך ענע, זולתי ע"י האלהים, שהרי אם לא היו ישראל נתכלית החולשה והשפלות לא היו המצרים זדים עליהם עד השיעור ההוא, כי היה להם לפחד מן יתקוממו נגדם; והנה אלהי ישראל אשר גברה ידו להציל עם עמי ומלש מיד עם חקיף ועגום כמצרים, ואלהי מצרים לא עמדו לכניו, גדול הוא מכל האלהים. בדבר: ענין אופן ושיעור, כמו מה הדבר אשר מל יהושע (ה' ד'). (יב) וזבדום: שלמים. ויבא אהרן: ומשה לא הונדך להזכר, כי האהל שלו הוא (רש"ס). לפני האלהים: לשון טובל על אכילת קדשים. (יד) מרוע אתה יושב (ושפט) לברך. וכל העם: ולפיכך כל העם כגב עלך מן נקר עד ערב, (רש"ס). (טז) לדרוש אלהים: כלל שאמרו פרע, כי יהיה להם דבר וגו', והם דיני מחונות וכל מיני ריבות, וכל עניני הכהנות הנצור; והנה מוכרח אפי לשפוט לנדי, כי הם נאים אלי לדרוש אלהים, כלומר לשמוע מחיני מענה אלהים, ואין אדם אחר מנלעדי שיוכל לתת להם מענה אלהים. (טז) בא אל: הדבר כמו וריב אלמנה לא יבא אלהים (ישעיה ח' כ"ג) והכוונה כשיהיה להם חינה ריב אז יוצא

חֲקֵי הָאֱלֹהִים וְאֶת־תּוֹרָתוֹ: (י) וַיֹּאמֶר חֲתָן
 מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא־טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה:
 (יח) נָבַל תִּבְלֶנּוּ גַם־אַתָּה גַם־הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר
 עִמָּךְ כִּי־כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר לֹא־תוּכַל עֲשׂוֹהוּ
 לְבַדְּךָ: (יט) עַתָּה שִׁמְעֵ בְקֻלִּי אִיעֲצֹךְ וַיְהִי
 אֱלֹהִים עִמָּךְ הִנֵּה אַתָּה לְעַם מֹול הָאֱלֹהִים
 וְהִבֵּאתָ אֹתָהּ אֶת־הַדְּבָרִים אֶל־הָאֱלֹהִים:
 (כ) וְהִזְהַרְתָּה אֹתָהֶם אֶת־הַחֲקִים וְאֶת־הַתּוֹרָה
 וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת־הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָּהּ וְאֶת־
 הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן: (כא) וְאַתָּה תַּחֲזֹה מִכָּל־
 הָעָם אֲנִשֵּׁי־חַיִּל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנִשֵּׁי אִמָּת
 שְׁנָאִי בַּצֵּעַ וּשְׁמַת עֲלֵהֶם שָׂרִי אֱלֹפִים שָׂרִי

הדבר לפני (לא כפירוש רש"י ולא כפירוש רמ"ב). את חקי האלילים וגו': מה שהיה
 האל אומר לו להוראת שעה לנורח הנהגתם, ואין הכוונה על המצות לדורות, ואין
 ללמוד מכאן שאמר חתן תורה נא יתרו, כי המצות היה אומר אותן לכל העם בקהל,
 לא לכל יחיד ויחיד, ולא היה נרדף לישב לפניכם כל היום; הן אחת כי מלת חק לא
 תפול על הודעת המשפט בדין פרטי, אך ענינו משפט כללי קיים לדורות; אך הכוונה
 שהוא היה דן הדינים הפרטיים לפי המשפטים הכלליים שהיה האל מודיעו. (יד) נבל
 תבל: עיין ר"ש. (יט) ויהי אלהים עמך: ויעזרך האל, דרך חבה, כמלכת ירחמך
 האל, וחולתה. לעם: בשביל העם. מול האלהים: אל האלהים, כמו וקרבת מול
 בני עמון (דברים ב' י"ט), אל ירעו אל מול ההר ההוא (שמות ל"ד ג'), ומסוב מחללו
 אל מול אחר (ש"א י"ז ל'), והטעם הכח לך כל מה שיש בו טורח לכבואה מאת ה',

gli statuti di Dio e le sue leggi. (17) Ed il suocero di Mosè gli disse: Non è buona la maniera che tu tieni. (18) Ti stancherai, e tu e questo popolo che ti sta appresso; poichè la cosa è troppo pesante per te, non puoi eseguirla tu solo. (19) Or dunque ascoltami, lascia ch'io ti consigli, e Dio ti ajuti. Rimani tu pel popolo presso a Dio, tu (cioè) presenterai le cause a Dio. (20) Tu gli avvertirai degli statuti e delle leggi, e farai loro conoscere la via che devono tenere, e le azioni che hanno a fare. (21) Tu poi sceglierai fra tutto il popolo persone di vaglia, tementi di Dio, uomini di lealtà, detestanti la collusione: e glieli porrai alla testa (in qualità di)

וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה יְהוֹרָאֵם. (כ) אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַתּוֹרוֹת; אֵת הַדָּרֶךְ; וְאֵת הַמַּעֲשֵׂה וְגו': כָּל הַיֵּידָד לְהַנְהִיג הָעָם בְּנִדְוָר וּבִמְחִיד, כָּל זֶה חֲמָר לָהֶם דֶּרֶךְ מִזֶּה לְדוֹרוֹת, קֹדֶם שֶׁיֵּבֶן מַעֲשֵׂה לִידָד. (כא) שׁוֹנֵאִי בַעַז: פֶּעַל בָּנָע הַקְּרִיב לַעֲרֹשׁ נִקְעָה הַכֹּחַ תַּחֲלֶה עַל נִקְעָתָ דָּבָר לִשְׁכִּיט, וְהוּא שְׂגוֹר בְּלִשְׁוֹן אֲרָמִית, וְזֶה אֵלֶּל רַ"ל בְּנִיעַת בַּפֶּה, וְהוּאֵל אֲחִ"כ עַל מֶה שֶׁשָּׂנִי בְּנֵי אֶרֶץ מִלֻּקִּים בִּיכִיסִים מִמֶּה שֶׁלִּקְחוּ מִזֻּלָּתָם בַּעֲקֵבָהּ, זֶה טַעַם כָּל בָּנָע שֶׁנִּמְקָרָא, וְכֵן כָּל בָּנָע הוּא שָׂכָר שֶׁשָּׂנִים אִין יוֹתֵר מִלֻּקִּים בִּיכִיסָם, וְכֵן כֵּאֵל שׁוֹנֵאִי בָנָע שֶׁזֹּכָאִים לְלִקּוֹךְ עִם גִּבּוֹ, כְּלֹמֵר לְהַשְׁתַּחֲפֵּךְ עִם הַחַיִּיב כְּדֵי לְהַדְרִיק רִשָּׁע וְלַהֲרִיעַ נִדָּק; גַּם כִּי אִין אֲחִ"כ הוּאֵל אֵם בָּנָע לְכָל מִין שָׂכָר שִׁיטָה. שְׂרָר אֲלֻפִּים וְגו': לְדַעַת רַ"ל כָּל עֲשֵׂה מִיִּשְׂרָאֵל הִיָּה לָהֶם אֵר אֶחָד, וְכָל חֲמִשָּׁה מִחֲשִׁים הֵם הִיָּה עֲלֵיהֶם אֵר חֲמִשִּׁים אֶחָד, וְכֵן עַל זֶה הַדָּרֶךְ; וְחִמֶּה עַל זֶה רַא"ב, שֶׁאֲ"כ יִטְרַךְ שִׁיבִי שִׁיבִית הַקָּהֵל כָּלֵם אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשִׁי אֶחָד שׁוֹנֵאִי בָנָע, זֶה שֶׁהוּא רִמּוֹךְ הַרְבֵּה מִמִּנְהֵגוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְהוּא פִירָשׁ בְּלִשְׁוֹן הַנִּשְׁמָע לִשְׂכָּר פְּנִים, וְרַל"ג דִּין יִתְחַק הַשְּׂמֵר עֲלֵיו, וְאִין כּוֹנֵנִתוֹ כִּמוֹ שֶׁבִּינֵי הֵם, אֵךְ כּוֹנֵנִתוֹ כְּאֶחָד מִן הַפִּירוּשִׁים שֶׁאֶחָד דִּין יִתְחַק בְּפִסְקוֹ הוּא, וְהוּא שֶׁנִּקְרָאוֹ שְׂרִי אֲלֻפִּים אֶחָד שְׂרִים אֲהֵם אִין הַמֶּלֶךְ כֵּחַ לָהֶם אֲלֻף אִישׁ שׁוֹמְרִים אֶחָד וּסְרִים אֵל מִשְׁמַעְתּוֹ, וְכֵן עַל הַדָּרֶךְ הֵם שְׂרִי הַמִּלּוֹת וְחֻלָּם; דִּין יִתְחַק אֶחָד עוֹד פִּירוֹשׁ אֶחָד בְּפִסְקוֹ הוּא, וְהוּא כִּי טַעַם שְׂרִי אֲלֻפִּים עֲנֵה וְנִית דִּין גָּדוֹל שֶׁל אֲלֻף אִישׁ, וְכֵן ב"ד שֶׁל מֵלֶכֶה, וְכֵן עַל הַדָּרֶךְ הוּא. וְרַל"ג פִּירָשׁ שְׂרִי אֲלֻפִּים שֶׁתַּחֲסֵם אֲלֻפִּים הַרְבֵּה, וְאִינִים רַק אֶחָד לְכָל שָׂנֵה, וְאִין מִלּוֹת שֶׁתַּחֲסֵם מִלּוֹת הַרְבֵּה, וְכֵן שְׂרִי הַחֲמִשִּׁים וְשְׂרִי הַעֲשָׂרוֹת, הֵיוּ תַחֲסֵם חֲמִשִּׁים הַרְבֵּה וְעֲשָׂרוֹת הַרְבֵּה, וְלֹא דַעַתִּי כֹטֵה. וְאִין מוֹסִיף כִּי תַחֲלֵת הַנֶּחֱסֵם הַשְּׂמֵת הֵאֵלָה הִיָּה בְּאֶחָד לְהוֹרוֹת מִי שֶׁתַּחֲמִי עֲשֵׂה, חֲמִשִּׁים, מֵלֶכֶה, וְאֲלֻף, כְּדַעַת רַל"ג, וְרֹאשִׁי לֹא שְׂרִי חֲמִשִּׁים וְחֲמִשִּׁי (מִלְכִּים ב' א' ט'), וְאֶחָדִי הוּא אֶחָד חִיקָר כֹּא כַּפְשִׁי וּכְפֵּשׁ עֲבִידִךְ אֵלֶּה חֲמִשִּׁים בְּעִינֶיךָ, אֵךְ אֶחָדִי גַם כֵּן שְׂרִי אֲלֻפִּים לִי שֶׁתַּחֲמִי אֲלֻפִּים הַרְבֵּה, וְשְׂרִי

מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת: (כב) וַיִּשְׁפְּטוּ
 אֶת־הָעָם בְּכָל־עֵת וְהָיָה כָּל־הַדָּבָר הַגָּדֹל
 יָבִיאוּ אֵלָיךְ וְכָל־הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ־הֶם
 וְהָקֵל מֵעַלְיֶךָ וַנִּשְׂאוּ אִתָּךְ: (כג) אֲם אֶת־
 הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצֹוֹךְ אֱלֹהִים וַיְכַלֵּת עֲמֹד
 וְגַם כָּל־הָעָם הַזֶּה עַל־מְקוֹמוֹ יָבֹא בְּשָׁלוֹם:
 שְׁלִישִׁי (כד) וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֲתָנּוֹ וַיַּעַשׂ כָּל־
 אֲשֶׁר אָמַר: (כה) וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אֲנָשֵׁי־חֵיל מִכָּל־
 יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רָאשִׁים עַל־הָעָם שָׂרֵי
 אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת:
 (כו) וַיִּשְׁפְּטוּ אֶת־הָעָם בְּכָל־עֵת אֶת־הַדָּבָר
 הַקָּשֶׁה יְבִיאוּן אֶל־מֹשֶׁה וְכָל־הַדָּבָר הַקָּטָן

מאות למי שתחתיו מאות הרבה, אך פחות מאלף, ושר חמשים למי שתחתיו יותר מחמשים ופחות מחמשה, ושר עשרות למי שתחתיו יותר מעשרה ופחות מחמשים, אך בזאת לא חסכים עם רל"ג צוה שאמר כי שרי האלפים לא היו רק אחד לכל שבט, וכל כי נשיא המטות למד, ושרי האלפים למד, ושרי האלפים היו על אלפים הרבה, אך לא על השבט כולו, גם לא על קצת אלפים משבט זה וקצת אלפים משבט אחר. וא"חס מוסף כי כראיה שהשרים האלה לא היו משועבדים אלם לאלה, כי לא אמר ששרי העשרות יביאו הדבר הקשה אל שר החמשים, אלא כלם ישפטו הם או יביאו אל משה רק לפי חכמתם ומעלת מדותיהם הופקדו על אנשים רבים או על מעט. ורא"ב צו בניאורו הקר קרב מה שצחק בפירושו הארוך, וקיים ששמינית מחנה ישראל היו חכמים. (כב) והקל: ע"י כן הם יקלו מעליך; והקל מקור, ויש צדמו הזמן והגוף המצויים

capi di migliaia, capi di centinaia, capi di cinquante, e capi di decine. (22) Questi giudicheranno il popolo in qualunque momento, però ogni quistione grande presenteranno a te, e giudicheranno da sè ogni quistione piccola: così alleggeriranno il peso, portandolo insieme con te. (23) Se questa cosa farai, Iddio ti darà i suoi ordini, e tu potrai reggere [aver forza ed agio da eseguirli]; ed anche tutto questo popolo potrà recarsi al proprio luogo [al giudice più vicino] in pace [senza che l'affollamento ad un solo tribunale abbia a produrre confusione ed alterchi]. (24) Mosè diede ascolto al suo suocero, ed eseguì tutto ciò ch'aveva detto. (25) Mosè cioè elesse uomini di vaglia fra tutto Israel, e li costituì capi sovra il popolo, capi di migliaia, capi di centinaia, capi di cinquante, e capi di decine. (26) Questi giudicavano il popolo in qualunque momento; la quistione difficile portavano

בפעל שלפניו, כי לאהבת הקטור ישמחו מה שנדע כבר, וכמוהו ויקראו לפניו אנכי וכתון (בראשית מ"א ח"ג), המרינו מלכי אשר את כל הארצות וכתון (ישעיה ל' י"ח י"ט), ויתקעו בשופרות וכפון (שופטים ז' י"ט), כי גם אילת נשדה ילדה ועצוב (ירמיה י"ד ה'), העברתי מעליך עונך והלגש (זכריה ג' ד'), כי נחמס וספוד (שם ד' ה'), שדות בכסף יקנו וכתוב בספר ומתום והעד עדים (ירמיה ל"ב מ"ד), לגר אשר בשעריך תחננה ואכלה או מכור (דברים י"ד כ"א). (בג) ויבלת עמוד: תוכל לעמוד בזה שיניך מכאן ולהנא, שאם אחיך דן ימידי, לא תוכל להשלים מה שיניך מרוב הטרויות. על מקומו יבא בשלום: לא ינטרכו לבא כלם אליך, אך ילך כל אחד אלל השם הקרוב אליו, והנה כל אחד בא על מקומו הקרוב אליו, וביאתם אל המשפט תהיה בשלום ונלא ערבוניא, כי לא רבים לבו אלל שר אחד. (בד) וישמע משה לקול רחמנו: אין ספק שאם היה מתחיל הכהגתו דרך שררה, ולא היה מתראה אל העם ושומע דבריהם כקטון כגדול לא היה לב העם נוטה אליו, ולא היו מקבלים תורתו ומצותיו; לפיכך לא אמר לו ה' שיעשה הדבר הזה, רק הגיח לו שיעשהו אשר שכבר נסו העם את לבבו ואת דרכיו הדקו בו. (כו) ישפוטו: בשורק במקום שאז, וכן לא תעבורי מזה (רות ב' ח'), ולדעת רא"ב בע השורק במקום מולם, כאילו העלה בסוף, הואיל ואין אחריה רק מלה ועירה (הס), והגמית זה התלו בו (איוב י"ג ט') צלירי מפני ההפסק; זה לא יזדק במלת תעבורי שאין אחריה מלה ועירה, וגם התתלו אין הצירי בו מפני ההפסק, אלא מפני שהמלה מן הכפולים (מל' מוכח ואטולא). והנה רא"י ז"ל העיר בדרך כי ישפטו, יניאו, ישפטו שנפסקו כ"כ הם לשון עתיד ממש, והכוונה בהם דרך

יִשְׁפּוּטוּ הֵם: (כ) וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת־חֲתָנוּ וַיֵּלֶךְ
לוֹ אֶל־אֲרָצוֹ: פ רביע

בזה מה לרדק שיעשו, אבל ושפטו, עיאלו, ישפטו, שנפסוק זה הכונה בהם לנציח מה

יט

(א) בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי לַצֵּאת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל
מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינִי:
(ב) וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינִי וַיַּחֲנוּ
בְּמִדְבַּר וַיַּחֲנֶה שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר: (ג) וּמֹשֶׁה
עָלָה אֶל־הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו יְהוָה מִן־
הָהָר לֵאמֹר כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתֹנִיד
לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: (ד) אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי

(א) ביום הזה: ביום חדש, כלומר יום התקדשות הירק, והוא ראש חדש, כי זה עיקר הוראת שם חדש (כדברי ר' משה הכהן, הזכירו רא"צע) חע"פי שהשאל חע"כ לכל משך החדש כלומר לכ"ט או ל' יום שמהתקדשות הירק להתקדשותו פעם אחת.
(ב) ויסעו מרפידים: אמר נחמה דרך כלל שנאו ביום הראשון לחדש אל מדבר סיני, ועמה פירש האריך היה זה כדרך סיפורי הכתוב (רמב"ם). ויחן שם ישראל נגד הר: אמר שאמר דרך כלל שמו נשדבר, פירש ואמר שמו נגד ההר אשר נמדבר ההוא, והוא הר סיני, כי על שמו נקרא המדבר מדבר סיני, ורא"צע (ואשרו רמב"ם) חע"כ כי יחננו נמדבר נאמר על כל ישראל, אבל ויחן שהוא לשון יחיד נאמר

a Mosè, ed ogni quistione piccola giudicavano da sè. (27) Indi Mosè accommiatò il suo suocero, e questi se n'andò al suo paese.

שהיו עושים, ורא"ב נע בפחותו לא הנין, וקצת כי כוחו ר"ש להנדיל בין ישפטו ליספטו, וכחנ: ורננו שלמה רזה להפריד בניהם ולא עלתה בידו * זה עקר שאין לו רגלים.

XIX

(1) Nel mese terzo dall'uscita degl'Israeliti dalla terra di Egitto, in questo giorno [cioè nel primo del mese, nel dì della luna nuova; poichè la voce ebraica che vale *mese*, significa propriamente *rinnovazione*] arrivarono al deserto di Sinai.

(2) Partiti cioè da Refidim, arrivarono al deserto di Sinai, e s'accamparono nel deserto. Israel accampossi ivi, dirimpetto al monte. (3) Mosè poi salì a Dio. Il Signore cioè lo chiamò, e gli disse: Così dirai alla famiglia di Giacobbe, ed annunzierai ai figli d'Israel. (4) Voi avete veduto come ho trattato

על המועדים, והם ראשי המועדות והזקנים, שהם חנו נגד ההר מפני כבודו; זה הנל, כי אחס הדבור על העם בלשון יחיד אין המכוון בו לדבר על קצת מהם, אבל בהפך הכוונה לדבר על כלל העם בבחינת היותם כלם כגוף אחד (עיין מה שכתבתי בזכורי העתים תק"פט עמוד ל' ז"א) והנה כשאמר שחנו במדבר אחר ויחנו בלשון רבים, כי במדבר גדול ורחב ידים היו כראים כיחידים מפוזרים כה וכה, אבל כשאמר שחנו נגד ההר, הנה ההר היה כמרכז לכלם, וכלם פונים אליו, והנה הם אגודה אחת וגוף אחד, כי כלם עיניהם ולגם אל ההר ההוא, שכבר ידעו שהוא הר האלהים, כנראה מחמה שכתוב למעלה (י"ח ה') אל המדבר אשר הוא חוכה הר האלהים, לפיכך כתוב בלשון יחיד וימן שם ישראל (כל העם כאיש אחד) נגד ההר. (ג) ומשעה עלה אל האלהים: אל ההר ולא לראשו. ויקרא אליו ה' מן ההר: כי כבר קרא לו (רא"ב נע) והמעמר גם זכור שור). כה האמר וגו': הרי זה דבור שירי כפול ענין במלות שונות, זה למען יכנס יותר בלש העם הדבור הזה שהוא הקדמה לכל התורה כלה. ותגיד: כתוב ביו"ד והוא דרך אינדיקאטיף והקדימה בלגיו והוא דרך זוו. מה שכתב ר"ש קצין בנדין הוא ממהכת שנת דף פ"ז, ופירושו גדין ירק מר, ובעל הערוך מוסיף שהד"ל בנהג, והוא חרטום של לענה. (ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים: כאילו

לְמִצְרִים וְאִשָּׁא אֶתְכֶם עַל־כַּנְפֵי נְשִׁים וְאָבָא
 אֶתְכֶם אֵלַי: (ה) וְעַתָּה אִם־שָׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ
 בְּקֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סִגְלָה
 מִכָּל־הָעַמִּים כִּי־לִי כָל־הָאָרֶץ: (ו) וְאַתֶּם
 תִּהְיוּ־לִי מַמְלֶכֶת כְּהִנִּים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה
 הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: חֲמִישִׁי
 (ז) וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְקַרָּא לְזִקְנֵי הָעָם וַיֵּשֶׁם לִפְנֵיהֶם

כשאתי אתכם על כנפי נשים, כלומר כאילו הפרחתי אתכם באויר, כי בזולת שתפרחו
 באויר לא היה אפשר לכם לזאת מחמת יד מזרים. ואביא אתכם אלי: הולאתי
 אתכם מרשות מזרים, והנאתי אתכם ברשותי, במקום שאין עליכם אדונים אלא אני;
 ואין הכוונה אל ההר הזה שבו שכינתי (כדעת רא"ב), כי עיקר יציאת מזרים לא
 היה לבוא אל המדבר, וזה שזכר הוא זה שהביאם אל הר סיני? וכל תועלתם ותועלתם
 היה לבוא לרשת את הארץ, הן אחת כי קבלת התורה הוא ענין כבד יתיר מירשת
 הארץ, אבל עדיין לא הגיד להם כי על ההר ההוא ישמיעם את תורתו. (ה) סגולה:
 כקנין העניב לאדם מכל שאר קניניו. כי לי כל הארץ: וכל העמים לי הם, וכל
 המין האנושי יקר אצלי, ואחכם אתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (רע"ט).
 (ו) ממלכת כהנים וגוי קדוש: מפני שהיו הגוים מאמינים שבהנים קרובים ומצינים
 לאלהיהם ושאלהיהם עושים להם כל חפצם, אמר כי האומה כלל תהיה קרובה אל
 האל, שיהיה האל קרוב אליה בכל קראה אליו ומשגית על כל ענינה, כאילו כל העדה
 כלם קדושים ובהנים, זה רק ע"י שמירת מצוותיו. (ז) וישם לפניהם גו': ידוע כי
 בנבואה שנעולם כל דבר שאדם רוצה להשגתו צו להנחתו ולטובתו, יעמידו חסלה
 לפניו (זה מפני שהענינים רואות לפנים ולא לאחור, והאכילה ודבר אחר לא יעשה
 אחסר האדם אלא מזה פנים), וזה שהוא לפני האדם, הוא ברשותו ומחת ידו ליהנות
 בו כחפצו ולעשות בו כטוב צעיקו, והנא לעבד על ידו יקחהו חסלה מלפניו; ולפיכך
 הושאלה מלת לפני להורות שהדבר הוא ברשות פלוני ליהנות בו כרצונו, כגון הכס ארצי
 לפניך (בראשית כ' ע"א), והארץ תהיה לפניכם (שם ל"ד י'), ארץ מזרים לפניך היא

gli Egizi, e come vi alzai (quasi) sull'ali dell'aquile, e vi condussi presso di me. (5) Or dunque se m'ubbidirete, ed osserverete il mio patto [la mia legge], sarete il mio tesoro fra tutt'i popoli. Imperocchè a me appartiene la terra tutta; (6) Ma voi sarete per me un reame di sacerdoti, ed una nazione santa. Sono queste le parole, che dirai ai figli d'Israel. (7) Mosè andò e chiamò gli anziani del popolo, e mise loro

(שם מ"ו ו'), יהושע בן נח העמוד לפניך (דברים א' ל"ח) כלומר המשרת אותך, אומר
 כא אדוניו עבדך לפניך (ש"א י"ו י"ו) כלומר הנה אנחנו מוכנים לעשות את אשר
 תצוה, כאשר עבדתי לפני אביך בן אהיה לפניך (ש"ב י"ו י"ט), חולסם, ומה גם כן בל'
 ארמית מלינת קדם מלכא, שאומרים דרך כבוד במקום למלכה (עין אוהב גר, עמוד
 י"ג) תחלת הכתבה היתה להורות שעבוד והכנעות, שהמדבר עם המלך עושה עליו
 כמובן תמיד לעשות כל אשר יצוהו. והנה מלינת שם לפני מלאכה נמשמעותה הראשונה,
 כגון וישם לפניו לאכול (בראשית כ"ד ל"ג), וישם לפני שאלו (ש"א ט' כ"ד), ואשימה
 לפניך פת לחם ואכול (שם כ"ח כ"ב), וזה אינו נריך פירוש; ומלאכה ג"כ בלשון מושאל,
 וזה בלשון מקומות, האחד כאן, והשני למטה (כ"א א') ואלה המשפטים אשר תשים
 לפניכם, והשלישי במשנה תורה (ד' מ"ד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל,
 ושלשתם ענין אחד להם, והוא כי משה הגיד לישראל את דברי ה', והכניח הענין
 ברשותם לקבל ושלל לקבל, כי תחלת נתינת התורה לישראל לא היתה דרך טוה והכרח,
 אלא ברצונם ובנפש חפצה באו בנרית את ה' אליהם, כמו שכתוב כאן ויענו כל
 העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, וכן לענין המושפטים כתוב (למטה כ"ד ג')
 ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו
 כל אשר דבר ה' נעשה, ואת כ כתוב ויקח ספר הנרית ויקרא באזני העם ויאמרו כל
 אשר דבר ה' נעשה ובשמע, ואז לקח את הדם חרק על העם והביא אותם בנרית;
 וכמו שעשה עם האבות בלאתם מומרים, כן עשה עם הנכים בשנת הארבעים, וזה
 טעם וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, והתורה היא הנרית אשר
 ברת אחם בערבות מואב (מסיון ה' עד סוף סימן כ"ח מ"ח) הדברים. ומה שלא ענו
 גם בפעם הראשון כל אשר דבר ה' נעשה, הוא כי כבר היו מורגלים לקבל עליהם דבר
 ה' ביד משה מארבעים שנה ולמעלה, ולא היו נריכים לומר בפיהם נעשה ובשמע,
 ושיקחם היתה כהודאה; לא כן כאן שהיה משה עומד בתחלת שליחותו, הושרו לגלות
 דעתם בפירוש ולומר כל אשר דבר ה' נעשה, והנה המשכיל יבין כי בלאתם לא הביט
 ה' ברשות ישראל לקבל ושלל לקבל תורתו, כי הנה קודם לכן כבר אמר להם (למעלה
 י"ו כ"ח) עד אנה מואנתם לשמור מצותי ותורותי, אך אחת הענין היא כי גלו היה

אֶת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ יְהוָה׃
 (ח) וַיַּעֲנוּ כָל־הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר־
 דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת־דְּבָרֵי הָעָם
 אֶל־יְהוָה׃ (ט) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הִנֵּה
 אֲנִי בָא אֵלֶיךָ בְּעָב הָעֶנָן בְּעָבֹר יִשְׁמַע
 הָעָם בְּדִבְרֵי עֲמֹךְ וְגַם־בְּךָ יֵאֱמִינוּ לְעוֹלָם

לפניו ית' כי אז חקף ליניאיתם משעבוד לגאולה אם היה שאל אותם אם רצונם לקבל תורתו ולבוא אתו בברית להיות לו לעם והוא יהיה להם לאלהים, ודאי לא יסרבו ואמרו לא יבוגו, על כן גם הדבר לפניכם שיצארו כרונם. וכן בשנת הארבעים אחרי אשר הכה לפניכם שני מלכי האמורי כיתון ועוג וכתן להם את ארנס, ודאי היה שבכפז חפזה יבאו אתו בברית. וכיוצא בזה עשה יהושע בזקנתו ואמר לישראל (כ"ד ט"ו) ואם רע געניכם לעבוד את ה' בחרו לכם היום את מי תעבדו; לא שהיו ראויים לעזוב את תורת ה', אך ידע היה יהושע שמהבנתם שאלוהו אותו ואת אלהיו ומשמחתם ששמחו בו ובאלהיו, אשר הביאם אל המנוחה ואל הנחלה ודאי יענו (כמו שבנו) חלילה לנו מעזוב את ה', ועי"כ גם אחר זמן יהיו יותר זהירים בשמירת מצותיו, מאשר שברצונם קבלו אותם עליהם. וכן חלילת כְּתָן לִפְנֵי מלאכה במשמעות הראשונה, כגון ויקח חמאה וסלם וכן הדבר אשר עשה ויתן לפניכם (בראשית י"ח ט'), מה אתן זה לפני חמאה (מ"ב ד' מ"ג), ואתן לפני בני בית הרבנים גביעים מלאים יין (ירמיה ל"ה ה'), ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא י"ט י"ד), וגם זה איננו נרץ פירוש, ואין אני רואה חלוק בין כְּתָן לִפְנֵי ואם לִפְנֵי כשהלשון בהוראתו הראשונה הפשוטה ובלתי מושאלת, אבל מלאכו כְּתָן לִפְנֵי בלשון מושאל, כגון ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום (דברים ד' ח'), ושמתם לעשות את כל הדקרים ואת המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום (שם י"א ל"ב), על עזם את תורתו אשר נתתי לפניכם (ירמיה ט' י"ב), ואלה לדעתי ענין אחר להם, כי הגה ושמתם לעשות הוא נווי מוחלט, ואך יאמר אחר זה אשר אנכי נתן לפניכם היום, אם הכוונה אשר אנכי מניח בראשיתם לקבל ושלא לקבל? וכן מה טעם על מה אברהם הארץ, על עזם את תורתו אשר נתתי לפניכם? והנה העיקר חסר, והיל"ל אשר נתתי לפניכם, והם קבלוה, ועיין עוד מלכים

davanti tutte queste cose, ch' il Signore avevagli comandato (di esporre ad essi). (8) Ed il popolo tutto rispose insieme, e disse: Tutto ciò ch' il Signore ha parlato, eseguiremo. — E Mosè rapportò [cioè andò a riportare] al Signore le parole del popolo. (9) Ed il Signore disse a Mosè: Io sono per rivelarmi a te in una densa nube, affinché il popolo mi oda parlarti, e presti fede anche a te in perpetuo. — Mosè allora ri-

א' ע' ו', ורמיה כ"ו ד', ומ"ד י'. לכך אומר אני כי לשון עַם לְפָנַי כשהוא נאמר
בהשאלה, הוא בכוונה שחפץ מיד יבאר האיש אם לקבל ואם שלא לקבל, כמו כאן
והעם לפניכם את כל הדברים האלה אשר נאמר ה', ומיד יענו כל העם יחדו ואמרו;
אבל נתן לְפָנַי הוא בכוונה שאינתי שירצה יבאר, כגון ראה אנכי נותן לפניכם היום
ברכה וקללה (דברים י"א כ"ו), והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה
אשר נתתי לפניך (עס ל' א'), המינים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה (עס עס י"ט)
בכל אלה אין הכוונה שיבארו מיד, אלא גם מיד וגם לדורות בכל זמן שיראו יבארו
לכם הברכה או הקללה. וכן התורה הכיח ה' אחת לפנינו שדננך זה או כתרמק
ממנה כל זמן שברכה. אמנם מה שכתוב בירמיה (כ"א ח') הנני נותן לפניכם את דרך
המים ואת דרך המות, היושב צעיר הזאת ימות וגו' שלא היה הענין לדורות אלא
לשעה, אין הלאה מדויק, והיה לו לומר הנני עס, או הנני משיש, לא הנני נותן, אלא
שרה ירמיה לאחז בלאו הכתוב בתורה המינים והמות נתתי לפניך, גם כי עס הכוונה
לדורות וכאן לשעה; וידוע כי כן היה דרך ירמיה לקחת מליצותיו ומליצות הכנאים
אשר היו לפניו. (ד) וישב משה את דברי העם אל ה': ענ לפניו אל הכר
עם חשונת העם; והנה הכל גלוי לפניו, ולא שאלו מה ענה לך העם, אך מיד נבוא
משה לפני ה' אחר לו ה' הנה אנכי בא אליך צעב הענן וגו', ואז הגיד משה דברי
העם אל ה', ואמר לפניו רב"ש צעב צניק מאמינים הם ומקנלים עליהם כל אשר תדבר
(הרמב"ם), וכבר גלו דעתם שהם מאמינים, שהדברים שאני מדבר להם בשחק, דברק
הם, שאם היו מסופקים שחא מלבי אני נאמר, לא היו אומרים כל אשר דבר ה' נעשה,
א"כ אין צורך שישמעו קולך למען יאמינו נ, כי כבר הם מאמינים נ. (ט) הנה
אנכי בא אליך בעב הענן: הנה עד עתה הייתי משמיעך את דברי בלא שום מחזה,
כי אינך צריך לראות מראות כפלאות, למען דעת גדולתי; אבל בפעם הזאת רונה
אני לבוא אליך צעב הענן ולדבר איתך מחוד האש הענן והערפל, כדי שכל העם יראו
המראה הגדול וישמעו את קולי בדברי עמך, ויקנו אמונה קיימת לעולם גם נ וגם
נ. והנה כאן רמז לו ענין מעמד הר סיני, אך לא פירש לו כל הענין בפעם אחת,
כי לא אמר בדברי עקבהם, כמו שהיה מן הראוי אם היתה הכוונה (כדעת רש"י) צע

וַיַּגֵּד מֹשֶׁה אֶת־דְּבָרֵי הָעָם אֶל־יְהוָה: ^(י) וַיֹּאמֶר
יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵךְ אֶל־הָעָם וְקִדַּשְׁתָּם הַיּוֹם
וּמָחָר וּבִבְסוֹ שְׁמֹלְתָם: ^(יא) וְהָיוּ נִכְנִים לַיּוֹם
הַשְּׁלִישִׁי כִּי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרֵד יְהוָה לַעֲנִי
כָל־הָעָם עַל־הָרִי סִינַי: ^(יב) וְהִגַּבְלָתָ אֶת־
הָעָם סָבִיב לֵאמֹר הִשְׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בְּהָר
וּנְגַע בְּקִצָּהוּ כָל־הַנֶּגַע בְּהָר מוֹת יוֹמָת:
^(יג) לֹא־תִגַּע בּוֹ יָד כִּי־סָקוֹל יִסְקַל אוֹי־רָה יִיָּרֶה
אִם־בְּהֵמָה אִם־אִישׁ לֹא יַחִיָּה בַּמִּשְׁחָ הַיֵּבֶל
הַמָּה יַעֲלוּ בְּהָר: ^(יד) וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן־הָהָר אֶל־
הָעָם וַיְקַדֵּשׁ אֶת־הָעָם וַיִּבְבְּסוּ שְׁמֹלְתָם:
^(טו) וַיֹּאמֶר אֶל־הָעָם הָיוּ נִכְנִים לַשְּׁלִישִׁת יָמִים
אֶל־תִּגְשׁוּ אֶל־אִשָּׁה: ^(טז) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
בָּהֵיית הַבֶּקָר וַיְהִי קָלָת וּבִרְקִים וַעֲנָן כָּבֵד

והר"מנס) על עשרת הדברות, אבל אחר בדברי עמך, והכוונה (כדעת רבנו סעדיה
גאון ואחרים) על מה שהיה קודם מתן תורה, משה ידבר והאלהים יעננו בקול, ואז
הגיד משה לפניו תשובת העם, ואמר שאין טורף לך, כי אמנם לא ידע משה שכוונת
האל להשמיד את תורה לכל העם, ואז אמר לו ה' לך אל העם וקדשם וכו' כי ביום
השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני, וזוה רמז לו כי ביאתו בעב הענן לא
היה לתכלית הנזכרת בלבו, כלומר כדי שיאמינו במשה, אבל שרעה הק"נה לזכות את

ferì al Signore le parole del popolo. (10) Indi il Signore disse a Mosè: Va al popolo, e fa ch'essi si santifichino oggi e domani, e si lavino le vesti. (11) E siano preparati pel giorno terzo, poichè nel giorno terzo il Signore discenderà alla vista di tutto il popolo sul monte Sinai. (12) Fisserai al popolo dei limiti tutt' all' intorno, con dire: Guardatevi dal salire pel monte, e dal toccarne (nemmeno) l'estremità. Chiunque toccherà il monte, facciasi morire. (13) Nol tocchi mano, ma si lapidi, o si saetti; sia bestia, sia uomo, non viva. Quando verrà suonata la buccina, essi saliranno pel monte [XXIV. 1. 9]. (14) Mosè discese dal monte al popolo, e fece ch' il popolo si santificasse, e si lavasse le vesti. (15) E disse al popolo: Siate preparati pel terzo giorno, non v'accostate a donna. (16) Ora, al terzo giorno, quando fu mattina, furono tuoni e baleni, e

ישראל לענין אחר גדול וכבוד מחד, שנעבורו ראוי שיתקדשו שני ימים, והוא שישמעו התורה מפיו ית'. (י) לך אל העם: לא שמע אליו וזהו שזמין את העם לקבל התורה. וקדשתם: שלא יגשו אל אשה ושירמזו בשרם במים, וכל זה דרך כבוד כלפי מעלה, וכדי שיתרשם הענין ויוסף בלבים יותר. (יא) ירד ה': מראה כבודו, והוא האש. (יב) והגבלת את העם וגו': כי היה הר סיני באותה שעה במקדש ה', כי היה ה' עומד להגלות עליו, ומקדושת המקדשים הוא שלא יכנסו בהם העם לכנסים מגבול מיוחד (ראו'). (יג) לא תגע בו יד: הכונן בהר מות יומת, אך לא ילכו אחריו להמיתו, רק ימיתוהו מרחוק על ידי סקלה באבנים או ביריית חצים (רש"ם ורא"ב). במשורך הרובל וגו': אחר הגאון, כאשר יתקע משה בשופר אז נתן להם רשות לעלות, וזה היה אחר רדת משה ביום הכפורים וזהו לעשות המשכן, ואחר רב שמואל בר תפמי כי טעם המה, אהרן ובניו ושבעים זקנים, שכתוב עליהם עלה אל ה' אתה ואהרן כדז ואזיהוא ושבעים מוקני ישראל, ולאחר ישראל לא נתן להם רשות לעולם לעלות אל הר סיני, והבניו טובים בעיני (רא"ב). ולדעתי אין צורך לפרש המה על האנשים ההם לנדם, אך כ"ל כי המה הוא כמשמעו, העם סתם, ובשעת מעשה פירש מי הם אשר יעלו, ואולי העם עומדים במקום העם כלו; וכמה דברים כאמרו חז"ל דרך כלל, ואח"כ נתפרשו דרך פרט, והפרט הוא העיקר ולא הכלל, כגון ועבדו לעולם (למטה כ"א ו'). (טז) לשלשת ימים: כמו ליום השלישי, ע"ד בעד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך (ברא' מ' י"ט) ושם כתוב ויהי ביום השלישי, וכן ויאסוף אותם אל מחנה שלשת ימים (שם מ"ב ז') ואח"כ כתוב ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי (רא"ב), ולא הוסיף משה יום אחד מדעתו, ועיין שבת דף פ"ו ע"ב. (טז) וירד

עַל־הָהָר וְקַל שֹׁפָר חֲזַק מְאֹד וַיִּחַרֲד כָּל־
הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה: (ח) וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת־הָעָם
לִקְרֹאת הָאֱלֹהִים מִן־הַמַּחֲנֶה וַיִּתְּיָצְבוּ
בְּתַחֲתֵית הָהָר: (ט) וְהָר סִינִי עֵשָׂן כָּלוּ מִפְּנֵי
אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו יְהוָה בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׂנוּ בְּעֵשָׂן
הַכֹּבֵשֶׁן וַיִּחַרֲד כָּל־הָהָר מְאֹד: (י) וַיְהִי קוֹל
הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֲזַק מְאֹד מֹשֶׁה יִדְבֹּר וְהָאֱלֹהִים
יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל: שִׁשִּׁי (כ) וַיִּרְדַּ יְהוָה עַל־הָר סִינִי
אֶל־רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא יְהוָה לְמֹשֶׁה אֶל־רֹאשׁ
הָהָר וַיַּעַל מֹשֶׁה: (כא) וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה
רֹד הָעֵד בְּעַם פֶּן־יִהְיֶה־סוּ אֶל־יְהוָה לִרְאוֹת
וְנִפְּל מִמֶּנּוּ רַב: (כב) וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגְשִׁים
אֶל־יְהוָה יִתְקַדְּשׁוּ פֶן־יִפְרֹץ בָּהֶם יְהוֹרָה:
(כג) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה לֹא־יֻכַּל הָעָם
לָעֵלֹת אֶל־הָר סִינִי כִּי־אַתָּה הֶעֱרַתָּה בָּנוּ
לֵאמֹר הִנֵּבֵל אֶת־הָהָר וְקִדְּשָׁתוּ: (כד) וַיֹּאמֶר

קולות וברקים: התנוות האלה נקדמא ואזלא, מפסיק פחות מהפסוקא שעל ענן כבד,
למדיע שהקולות והברקים לא היו אלא על ההר ולא על המחנה. (יט) משה ידבר:

nube densa era sul monte, e (udivasi) una voce (come) di buccina forte oltremodo: e tutt' il popolo ch' era nel campo, si sgomentò. (17) Mosè trasse il popolo dal campo, incontro a Dio; ed essi si posero appiè del monte. (18) Il monte Sinai fumava tutto, poichè il Signore scendeva sovr' esso nel fuoco; il suo fumo alzavasi come il fumo d' una fornace, ed il monte tutto tremava oltremodo. (19) Il suono (come) di buccina andava facendosi oltremodo forte. Mosè parlava, e Dio rispondevagli ad alta voce. (20) Quando il Signore fu sceso sul monte Sinai, alla cima del monte, il Signore chiamò Mosè alla cima del monte, e Mosè salì. (21) Il Signore disse a Mosè: Scendi, ammonisci il popolo; affinchè non si avanzino verso il Signore per vedere, e ne avvenga grande strage. (22) Ed anche i sacerdoti, i quali si appressano al Signore [cioè celebrano i sacrifici], contengansi santamente [rispettosi, e dentro i confini], affinchè il Signore non ne faccia eccidio. (23) Mosè disse al Signore: Il popolo non può salire al monte Sinai, perchè tu ci hai ammoniti, con dire: Metti confini (intorno) al monte e lo dichiara santo. (24) Ed il Signore gli soggiunse:

הכונן כדעת הגאון (הניאו רא"נע) שהוא כחשמועו, משה היה מדבר עם האל והאל היה עונה (ולא חש להוכיח הדברים), והיו טעם בעבור ישמע העם בדברי עמך, ואין הכוונה כלל על עשרת הדברות, (כי אחת כלן מפי הגבורה שמענוס לפי פשט הכתובים), חו"ג"כ דעת רמ"ן, והוא אמר כי ה' יענינו הניוים האמורים למטה רד העד נעם ונו'. (בא) פן ידרסו (לעלות) אל ה' לראות: לא שנאסרה להם ההנאה, אלא שלא יתקרבו לפניו מן הגבול בכוונה לראות יפה ידרסו: כ"ל שהלשון מושאל מהרמסם הקר, כי ההולך למקום שאסור לו, כאילו הוא פורץ הגדר, וקרוב לזה מה פרט (ברא' ל"א כ"ט). (בב) וגם הברגים: הבכורות הגשמים אל ה': שעומדים אל הגבול, או שרגילים להתקרב אל ה' בהקרבת הקרבנות יתקדשו: יהיו מוחזקים וחסרים לעמוד בסודא ובאחיה, שלא יאמרו אנו כהנים וקרובים אל ה' (ר"ט ו"י כבוד שור). (בד) לך רד ועלית אתה ואהרן עמך: כ"ל שהיה משה חפץ להשאר על ההר, ולפיכך היה נשטם מלרדת ולהעיד נעם, וכן לא רצה, ואמר לו שירד, ושאימנם אחר השלמת חתן תורה יעלה אל ההר ואהרן עמו, והוא מה שאמור למטה וכ"ר) ואל משה אחר עלה אל ה' אתה ואהרן ונו', ואמנם נשעת חתן תורה כ"ל ברור שלא היה משה נזהר אלא עם העם, שהרי אמרו לו דבר אתה עמנו וכשמעם, וכן דעת דון יצחק חלא שהוא מפרש והכנים והעם אל ידרסו על אותה שעה שעלו משה ואהרן והקנים,

אֱלֹוֹי יְהוָה לְךָ־יָדָר וְעָלִיתָ אִתָּהּ וְאַהֲרֹן עִמָּךְ
וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם אֶל־יְהֹרָסוּ לַעֲלֹת אֶל־יְהוָה
פֶּן־יִפְרֹץ־בָּם׃ (כה) וַיֵּרָד מֹשֶׁה אֶל־הָעָם וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים׃ ס

ואין כ"ל בן, אלא כמשמעו אל יהרסו עתה בשעת מתן תורה, ושאר המפרשים פירשו ועלית איתה בשעת מתן תורה איתה מחילה לעמך וכו', ואין בכחוב רמז כלל לחילוק מחילות בשעת מתן תורה, אלא כלם כאחד כקטון כגדול שמעון, ומה שמלאנו כי אחר מתן תורה נגש משה לבדו אל הערפל, וכאן הוא אומר ועלית איתה ואהרן עמך; דע כי כשנגש משה אל הערפל לא נשלמה עדיין כתיבת התורה, כי ישראל אמרו לו דבר איתה עמנו וכשמצה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ואז משה נגש אל ה' לקבל מה שנאמר

ב

(א) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה

(א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר: הסכנו כדעת רבנו במדרש חיות (פסוק ישקני מנשיקות פיהו) וכדעת הרא"ש (דע דון יצחק כי עשרת הדברים כלם ה' אחרם בלזני כל קהל ישראל, כל' כי ה' יקדש ע"ד כפ קול באמר כאילו אדם מוילא חפיו המלות ההן מאככי עד אשר לרעך, וכמו שחדש ג"כ שם (כדברי רלב"ג) ע"ד המופת קול דומה לקול שופר, וזה בתכלית הפלא, ר"ל שיחדש קול השופר מולת שופר (עכ"ל). והמקראות מוכיחים בן, תחלה וידבר אלהים את כל הדברים האלה האמור כאן, ושנית אחס ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (למסע י"ט), ושלישית וידבר ה' עמכם מתוך האש, ויגד לכם את בריתו עשרת הדברים (דברים ד' י"ז י"ג) דבריו שמעת מתוך האש (שם שם ל"ו), ורביעית את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר וגו' (שם ה' י"ט), ויהי כשמעכם את הקול מתוך המדבר (שם שם כ'), ואת קולו שמענו מתוך האש, היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם ומי (שם שם כ"א); ואין שום רמז ען הכתוב למה שאמרנו בתלמוד (מכות כ"ד א') אכני ולא

Va, scendi; indi salirai tu, e teco Aronne. Però (per ora) nè i sacerdoti, nè il popolo, si facciano avanti per salire verso il Signore, affinchè non ne faccia strage. (25) Mosè scese al popolo, e glielo disse.

מהחורה, ואז קבל פרשת המשפטים עם חמשה בסוקים שלפניה, וכאן באמרו ועליה אחה ואהרן עסק לא היתה הכוונה לאותה עליה, כי העליה ההיא לא היה לה מקום אלמלא שפחדו העם ולא יכלו לקבל התורה כלם מפי הק"נה; אבל העליה האמורה כאן (ועליה אחה ואהרן עמד) היא אחר השלמת קבלת התורה, שאז הלכו גדולי העם להשתחוות לנחות התורה ית' ולחת לו תודה על התורה אשר נתן להם; וכאן בשארה ה' את משה מסרב מלרדת, אחר לו אל תנטער אם עכשו תהיה כאחד מן העם, כי עוד יבא זמן שחגג אל ה', וידעו כל ישראל כי אחה ואהרן קרובים אלי יותר מכלם. (ברא). ויאמר אליהם: מה שאמר לו ה' שיעיד בהם.

XX

(1) Indi Iddio proferi tutte queste parole, con dire.

יהיה לך מפי הנבואה שמענוס, כלומר ולא שאר הדברות; גם אין ספק כי לא היה דבר זה להם בקבלה, אלא אגדות חלוקות הן, אשרי במבילתא אמרו שאמר המקום עשרת הדברות בדבור אחד, וחזר ופרטן דבור דבור בפני עצמו; ובמדרש חזית (פסוק בנ"ל) ריב"ל ורבנן, ריב"ל אומר שתי דברות שמעו ישראל מפי הק"נה אחי ולא יהיה לך, ורבנן אחרין כל הדברות שמעו ישראל מפי הק"נה, ואמנם הרמ"בם כראיה היות דעתו כי מועד הר סיני היה כלו במראה הכנראה, כי בשלק הראשון מפי המורה פח"ז כתב: ולפ"ז באמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, עם היות המאמר ההוא ג"כ מראה כנראה; אמנם בחלק ב' פל"ג כתב שנמעמד הר סיני לא היה המגיע למשה מנעי לכל ישראל, אבל הדבור למשה לבדו ע"ה, ולזה בא ספור עשרת הדברות כלו בספור היחיד הנספר (ריב"ל בלי יחיד אלהיך, אשר הולאחידך, לא תשא, זכור, כבוד, לא תרבה וכו') והוא ע"ה עלה לתחתית ההר, ויגד לבני אדם מה שמע וכו', ע"ה. וכבר האריכו והשיבו על דבריו המכס המפרש קרשקאש דיון ינחם בשאלה הי"ד ובעל מעשי ה' דף ק"מה; גם רא"נע השיב על הטענה שטענו ממה שבאו הדבור השלישי והרביעי והאחשימי ומדברים על האל בלי כסתר (כי לא ינקה ה', את שמו, שעת ימים עשה וכו'), ואמר אחרי שקבלת זה השם להיות לך לאלהים, ע"כ אחר לא תשא את שם ה' אלהיך

לְאֹמֶר: ׀ אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר

לֵאמֹר, גַּם כִּי שֶׁמַּת יָמִים עָשָׂה ה' (כלומר אותו האל שכבר קבלת עליך לאלוהי), ועוד
 כִּי מִשְׁפֵּט אֲנִי לֵה"ק לְדַבֵּר כְּכֹה, ע"ש. ואני לא חשׁלשׁ מה היתה סגרת הרמ"ב
 צִעֲנִין הַכְּכָד הַזֶּה, כִּי קָדַשׁ הוּא מֵאֵל לַעֲמֹד בְּסֻדּוֹ, (ועיין בפירוש החכם ר' שם טוב
 לפרק ל"ו מחלק ראשון), וברוך המקום שפטרנו מאותה פילוסופיאה שגברה ביומי אשר
 נטה אחריה הרמ"ב יותר מן הראוי, גם כי לטובה היתה כוונתו. ועמה מקרוב קם
 החכם יאסע בספרו חללנעמינע געשׂיכטע דעם איזראעליטישען פֿאלקעם, וכמע
 (חלק א' עמוד ק"ט) כִּי מִשָּׁה הוּא שֶׁאֵמֶר לִישְׂרָאֵל עֲשֵׂת הַדְּבָרִת, ופירש משה ידבר
 עַל עֲשֵׂת הַדְּבָרִים, והאלהים יעננו בקול גַּל הַקּוֹלוֹת והלפידים שהיה קולם חזק כקול
 הַזּוֹפֵר, ואתה רואה כמה זה רחוק ממשמעות דברי התורה שהעידה כי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶעו
 עֲשֵׂת הַדְּבָרִים מֵאֵת הָאֵל (כלומר קול כנרא דרך כס, ולא מפי אדם), ושם אמרו אל
 משה דבר אתה עִמָּנוּ ואל ידבר עִמָּנוּ אֱלֹהִים, וכל אשר המקראות שהבאתי למעלה,
 ואתה רואה כי התורה הבדילה תמיד בין הקולות והלפידים וקול הזופר, ואין משמעות
 הדברים כלל שהקולות היו דומים לקול זופר, מלבד כי אין הדעת סובלת להמשל
 הקולות והרעמים לקול זופר, כי הרעם דבר ידוע לכל העם, וכל העם ידעו שא"ל
 לקול זופר שהיה חזק כקול הרעם, ואין יתמשל הרעם לקול זופר, לומר שהיה חזק
 כמוהו? ואולי היה אפשר להשיב שהיה הרעם נמשל לקול זופר לא מלד מחק קולו,
 אלא מלד שהיה קולו כמשך, ולא היה סופק ברגע בדרך הרעמים; ואתה רואה כי (מלבד
 שהכתוב מזכיר קול הזופר כדבר כגדל מן הקולות) לא הי"ל קול זופר חזק מאל, אלא
 כמשך מאל, וכיוצא בזה. גם אמר המעבד הזה כי נראה שלא הוציא משה לקראת
 האלהים את כל העם כלו, רק ראשי שטיהם חקניהם, וכסחייע ממה שכתוב (דברים
 ט' כ') וחקרבון אלי כל ראשי שטיהם חקניהם; ואתה רואה כי זה פיוע שאין בו
 ממש, כי גם אם היו שם כל ההמון כלו, לא היה ראוי שיגשו אל משה לדבר אליו
 הדבר הזה בערבוביאל כמוהם, אך שיקרבו אליו בראשים והזקנים וידברו צעד כלם,
 ובפרט אמר שההמון פחדו ורגזו ויעמדו מרחוק; ואתה רואה נ"כ שאם היה שלא היו
 שם רק הזקנים וראשי השטים, לא היה צריך לפרש וחקרבון אלי כל ראשי שטיהם
 חקניהם, אך הי"ל כלכם, כלומר כל העומדים שם; והנה בהפך סחם לך הכתוב
 בתחלתו והי כמשעבס, כי כל העם שֶׁמֶעו; ואמנם מה שכתוב אכפי עמוד בין ה'
 וביניהם נעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האל ולא עליהם נסר
 (דברים ה' ה') אין ענינו אלא (כפירוש רא"ב) מאותו היום הייתי עמוד בין ה' וביניהם,
 כלומר נעת ההוא כהייתי מולין בין ה' וביניהם להגיד לכם את מלתיו כי יראתם מפני
 האל אע"פ שלא עליהם נסר והייתם בתחיתו כאשר נזה ה', הנה יראתם משמע

(2) Io sono il Signore tuo Dio, il quale ti trassi dalla terra di

קול ה', ונקשם שאהיה אני עומד בין ה' וביניכם, כמו שמפרש למטה ותאמרו הן הראנו וגו', קרב אתה ושמע וגו'. ורא"צ בע בניאורו הקבר על פסוק חרד משה אל העם ואמר אליהם הניח פסוק אנכי עומד לראיה כי משה ואהרן היו לפניו מהגבול בשעת מתן תורה, וזה מתנגד למה שפירש על פסוק זה בס' דברים, ודבריו האחרונים כראוי לי עיקר, ולא הראשונים. והנה אין שום סתירה בין הספור הכתוב כאן לספור אשר במשנה תורה; ושקר ענה מי שכתב כי ספור מתן תורה והדברות נשאר זכרו בנביאת הענין לא בנביאת המלות כי נשארו מחזו שתי נוסחאות, כאן ובמשנה תורה (כאלו לא כתב משה את הדברים, רק אחר כמה דורות נכתבו לפי המקובל פה אל פה), ושקר ענה ג"כ ביחבו הדעת הזאת לרא"צ, כי הוא לא אמר אלא כי ה' אמר עשרת הדברות כאשר הן כתובות כאן, וככה נכתבו על הלוחות, ושאמנם משה כשחזר ואמר לישראל בשנת הארבעים החליף הלשון מעט ושמר הטעמים ולא המלות כדרך כל הענינים הנכפלים בתורה. ומי יתן ויודע הגם ספור אליעזר (ברא' כ"ד), וחלום פרעה (ס' מ"א) נשארו מהן שתי נוסחאות בזכרון בני אדם, נעבור התלופים הנמנאים בספורים ההם בין הגדת הכותב והגדת אליעזר ופרעה דדברים. (ב) אנכי ה' אלהיך: המקרא הזה הוא (כדברי דון יצחק) הקדמה למלות ואזהרות שאחריו, והכוונה (כדברי רמב"ם) אנכי המדבר והמנא, אני הוא ה' אלהיך אשר הולאתיך מארץ מצרים, וראוי לך לעבוד אותי ולא אחר זולתי. ולפירוש זה רמזו במכילתא באחרים: למה לא נאמרו עשרת הדברות מתחלת התורה? משלו משל למה הדבר דומה, למלך שבכנס למדינה, אמר להם אמלך עליכם, אמרו לו כלום עשית לנו טובה שמלך עלינו? מה עשה? נכה להם את החומה, והכניס להם את המים, עשה להם מלחמות, אמר להם אמלך עליכם, אמרו לו הן הן, כך הושיא הקב"ה את ישראל ממצרים, קרע להם את היס, הוריד להם את המן, הגיו להם את השל, העלה להם את הנאמר, עשה להם מלחמת עמלק, אמר להם אמלך עליכם, אמרו לו הן הן. כלומר אני המדבר אליכם, אני הוא ה' אלהיך שהולאתיך מארץ מצרים, ועשיתי לכם כמה טובות, וראוי לכם שתקבלוני עליכם למלך, ותשמעו בקולי; והנה לפי זה מלת אנכי היא נושא המאמר, ומלות ה' אלהיך אשר הולאתיך וגו' הוא הכשוא; וזו גם כן דעת צעלי הטעמים. והיה אפשר להפסיק המלות האלה בדרך אחרת, ולומר מלת אנכי אל השם, ולתת תחת השם טעם מפסיק, ויהיה אנכי ה' הוא הנושא, ואלהיך אשר הולאתיך וגו' הוא הכשוא, ותהיה הכוונה: אני הנקרא ה', אני לבדי אלהיך המשיגת עליך השגחה מיוחדת, אשר כבר הולאתיך מארץ מצרים. ועל הדרך הזה פירש רמב"ם בפרש'ו לחכמת שלמה (דף נ"ג ח"ל): כלומר שעת ישראל, אנכי ה', אף כי אין אל מצלעדי, הנני אלהיך בייחוד, מנהיגך ומלכך, לכן אתה חייב לעבדני בתורתו ובמחיתו שאנך, מה שלא נוהג לשאר עמים. ובשיר

הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: (ג) לֹא־יְהִיֶּה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵי:

תפארת חלק שני כתב: אם אלהי כל הארץ נקראתי, אלהי כל גוים ולאומים יחד, כן אלהי ישראל תקראני, כי אנכי ה' אלהיך. גם הראש"ע הדביק השם הזה לאנכי באמרו: וטעם זה הדבור שיאמין ותהיה אמונת לנו בלי ספק, כי זה השם הנכבד שהוא נכתב ולא נקרא, הוא לבדו אלהיו. אבל נראה לי שאם היה הענין כן, היה ראוי שיאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוסיף (לא הוסיף), או אנכי ה' אלהיך כי הוסיף, או אנכי ה' אלהיך אני הוסיף. והדרך הראשון אשר הוא דרך בעלי הטעמים, הוא הנכון לדעתי. והנה הפסוק הזה אולי הוא דבור אחד מעשרת הדברות, אך איננו מנוה, גם בעל הלכות גדולות לא מנה אותו בכלל המנוה; והרמ"ם עשהו מנוה, ולדעתו הוא נווי להאמין במציאות האל, והלכו אחריו מוני המנוה ועשוהו מנוה, גם כי אין דעת כלם שזה בהגבלת המנוה הכרחית בו, ולדעת בעל ספר המנוה הגדול הוא נווי להאמין כי אותו שנתן לנו את התורה הוא ה' אלהים אשר הוסיף מארץ מצרים. ואמנם אנחנו לא מלאנו בתורה נווי על האמונה, וכבר הורה זקן הלא הוא הרב חסדאי ז"ל (רבו של ר' יוסף אלבו) כי האמונות והדעות אין לרנון ולנחירה מנוה בהן (עיין בפרו חור ה' מאמר שני כלל חמישי פרק חמישי); מלבד כי (כמו שהעיר דון יצחק) מאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוסיף וגו' הוא דמות ספור מה שקרה, ואיננו לשון המורה על מנוה. ואמנם למה אמר אשר הוסיף מארץ מצרים, ולא אמר אשר בראתי את השמים ואת הארץ, הטעם הוא כי יציאת מצרים היא עדות לישראל שאלהיהם הוא המושל בשמים ובארץ, ולולי הקדמת האותיות והמופתים מהיכן יתברר להם כי אלהיהם הוא הוא שברא את השמים את הארץ? והלא כל העמים היו עובדים אלהים אחרים, ואולי כל אחד מהם היה מאמין שאלהיו הוא בורא הכל. והואיל ואין מדרך תורתנו לנות על האמונה, לא היה ראוי לו ית' לומר אנכי ה' אלהיך אשר בראתי את השמים ואת הארץ, בלי שיביא שום ראיה לדבריו, ומאמר אשר הוסיף הוא הראיה על אמתת אלהותו ית' (חו' היא התשובה שהשיב לשאלה זו ר' יהודה הלוי ז"ל בספר הכוזרי סימן ט"ו עד כ"ה מן המאמר הראשון), אלא שעדיין יש לשאול: היה לו לומר אני אשר הוסיף מארץ מצרים, אני הוא אשר בראתי את השמים ואת הארץ. ותשובת זה כי בריאת העולם היא טובה שעשה ה' לכל בני אדם בשוה, והיא נותנת שכל בני אדם יעבדוהו, ולא ימשך ממנה חיוב לבני ישראל בפרט לשמור מצות וחקים רבים אשר לא נוה לשאר אומות; אבל יציאת מצרים היא חסד שעשה ה' לבני ישראל לבדם, וממנה ימשך להם החיוב לעבוד אותו ולשמור מצותיו, כדברי המכילתא

Egitto, dalla casa di schiavi [da quel paese, che per voi era un ergastolo]. (3) Non avere altri dèi in faccia a me.

שהבאתי למעלה (וקרוב לזה כתבו ראב"ע ורמב"ן). ואולם מה שאמרתי כי הפסוק הזה אולי הוא דבור אחד מעשרת הדברות, הוא כי אף על פי שאין ספק כי הדברות עשרה, כי כן כתוב (למעלה ל"ד כ"ח) ויכתב על הלוחות את דברי הנביא עשרת הדברים, הנה באופן חלוקתן יש ספקות, כי לפי חלוק הפרשיות נספר תורה אחת ולא יהיה לך עד לשנאי אינו אלא פרשה אחת, אבל לא תחמוד כחלק לשתי פרשיות ויהיה לא תחמוד בית רעך דבור תשיעי, ולא תחמוד אשת רעך וגו' דבור עשירי, והוא (כדברי דון יצחק) דברזר מאל, אין ראוי לקבל. אבל בתרגום ירושלמי המכונה ליונתן לא תחמוד אינו אלא דבור אחד, ואנכי הוא דְּבָרָא קדמאה, ולא יהיה לך הוא דברא תניינא, וכן היה מנהג האשכנזים והספרדים בימי קדם לקרוא בשם השבעות עשרת הדברות עם תרגום זה, ובין אנכי ללא יהיה לך היו מפסיקים בפיוטים ארמיים, ואחר כן היו אומרים דיברא תניינא כד הוה נפיק וכו' לא יהיו לך אלה אומרו וכו', ושני לא תחמוד היו עוזין אותן דבור אחד; כן הוא במחזור ויטרי ובקצת ספרים אחרים כ"י נושנים מאלה, ועיין ר' וואלף היידענבהיים בחומש מודע לזכיה בסוף ספר שמות. גם חכמי התלמוד מוכיחים אנכי ולא יהיה לך כשתי מלות, ומסתמא כוונתם גם כן למנותם שתי דברות, והם נכון בלא ספק יותר מהדרך האחר המפריד לא תחמוד לשמים: (ג) לא ידויה לך אלהים אחרים: כמו שאני אלהיך ביחוד כלומר מכהיגן ומשנית עליך, כן אתה תקבל אחי עליו לא להיטיב ביחוד, ולא תקבל עליך אלהים אחרים לעבדם: על פני: כל לשון על פני, על פני, על פניך (כשאין ענינם על הפנים ממש, כמו ופול על פניו) כלם לשון גער, נזק, פחד או כעס, כמו וימת הרן על פני תרח אביו (בראשית י"א כ"ח), על פני כל אחיו כפל (שם כ"ה י"ח), ועל פני כל העם אכבד (ויקרא י' י"ג), וימת דבד ואניהוא וגו' על פני אהרן אניהם (במדבר ג' ד', בפירוט רמב"ן, וכמפורש בדברי הימים א' כ"ד ב' ובגד הנגינה), תת פחדך ויראתך על פני העמים (דברים ב' כ"ב), על פני בן השטות (שם כ"א ט"ו), אם לא על פניך יברכך (איוב א' י"א), אל יעזב אנוס (ישפטו ג' י"א) על פניך (תהלים ט' כ') ובגד הנגינה, ועל פניכם אם אכזב (איוב ו' כ"ח), שענינו על אפכם ועל מחמתם תראו שאינני מכזב ושהאמת אחי; מי יגיד על פניו דברו (שם כ"א ל"א); וכן כל לשון שלח מעל פניו, הסיר מעל פניו, השליך מעל פניו, ענין כלם הרחקת דבר שראיתו מזערות אותנו, ואז לכלם חמם ושוד ישמע זה על פני תמיד (ירמיה ו' ז'); וינא מחלל ההוראה הזאת לשון עבר על פני, כמו ותעבור המנהגה על פניו (בראשית ל"ב כ"א), ויעבור ה' על פניו (שמות ל"ד ו'), עוברים על פני המלך (שמואל ב' ט"ו י"ח), שאין ענינם אלא עבר לפני פלוני; וכן בשאר חלקי שזוראמו

וְלֹא־תַעֲשֶׂה־לָּךְ פֶּסֶל י וְכָל־תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם י מִמָּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר

כשרש עֲבַר, כמו ורוח על פני יחלוף (איוב ד' ט"ו) שענינו עבר לפני; אחנס חוץ מלשון עבר וחלף כל לשון על פני כשאין הוראתו על הפנים ממש, הוא תמיד לשון נער, וכן כאן לא יהיה לך אלהים אחרים על אפי ועל חמותי, כלומר להבעיטני, והטעם כי דע שדבר זה מכעיס אותי, כמו שאמר למטה כי אנכי ה' אלהיך אל קדש. ואחנס למה הקפיד הקצ"ה כל כך על אמונת יהודי, ומה איכפת לו אם נעבד זולתו? וכי עבודת האלילים גורמת הפסד הקבוצ המדיני? — כן הדבר, וזה לפי מה שאמר: העולם הזה אשר אנחנו בו אם יִבָּחן בנתינת חלקיו זה לעמו זה לעמו, הכל ירדעו כי ימלא בו מן הרע הרבה; אחנס אם ינתן בנתינת כללו, כל חסד לב יצין כי אך טוב הוא, כי אין בו שום רע בעצם, אבל כל הרע הנמצא בו תכליתו העלמית היא לטוב. והנה המאמין באל יתיר אפשר לו לזייר בלבו טוב בעצם ושם בכל מיני שלמות, ומן הניור הזה תנא לו התולדה שהוא גם כן אוהב הטוב והעושים, וזנא הרע והרעים, וזה ימשך להטיב דרכיו, להיות לרצון לאלהיו; אחנס המאמין באלהות הרבה, כלומר המקבל עליו לאלוה כמות הטבע כל אחד לעצמו נפרד מוחלט, או קצת מן הנבראים איזה שיהיה, לא ימלט שיהיה לו אלוה אחד או רבים רעים בטבעם, או בעלי חסרין ופחיתות מה, וזה ימשך גם הוא לטעות אחר הרע או אחר הפחיתות ההיא, ויחשוב כי על ידי זה יהיה לרצון לאלוה פלוני אשר אלה דרכיו, וזה ידוע בנפיו לכל מי שקרא קורות העמים הקדמונים ומנהגיהם. ומלבד זה הנה לא יתכן שיזייר שלם בתכלית השלמות אלא אלוה יחיד, אחנס אם יזיירו אלהות הרבה, הנה כל אחד מהם נסכר חסר ונלתי שלם, כי כח חסר יגביל את כחו; וזה ימשך גם כן שיזיירו למעלה קנאה שגאה ותחרות, כידוע מאמונות גויי קדם, וזה ימשך נהכרח הפסד המנות בין בני אדם. ועוד מלבד זה, אמונת אלהות הרבה גורמת פירוד הלכות בין אנשי אמונת מחלפות, כי אנשי אמונה זו העובדים אלוה פלוני ישנאו אנשי אמונה אחרת העובדים אלוה אחר, ויחייבו כי אין להם שום קורבה עמהם, וכאילו לא בני אדם הם כמותם, ורק מאמיני יהודה ירדעו כי אז אחד לכלנו ואל אחד בראנו, ושנני אדם כלם חבבים לפני ית'; ובאמת רק אחר שנתפשטה תורת משה בעולם החלו האמונות להכיר כי כלנו אנשים אחים אחתנו. על כן על כל הדברים האלה רצה ה' שתקיים ידיעת יחדיו בשראלי, ואיים עליהם כל האיומים האלה, וגם עליהם בכל מיני גיוס, לנלתי יעבדו אלהים אחרים, וכל זה אחנס לא לתועלת ישראל נפרט, כי אם לתועלת היין האנושי בכללו, כי מישראל תנא תורה ודיעת יהודה ה' לתפשט מהם מעט מעט אל בני

(4) Non farti alcun simulacro, nè alcuna immagine (di cosa) che sia nel cielo in alto, o (di cosa) che sia nella terra abbasso, o (di

אדם כלם, עד כי בנחירת הימים תמלא הארץ דעה את ה'; ומה נעמו דברי ר' יהודה הלוי (בזרי מחמר ד' סי' כ"ג) בנאמרו: עם מה שיש לאלהים בנו סוד ומכמה כמכמה בגרגיר הורע אשר יכול נארץ והוא משתנה ומתחלף בנראה אל הארץ ואל המים ואל הזבל ולא יאחר לו שום רשע מוחש כפי מה שידומה למביט אליו; והנה הוא אשר ישנה את הארץ והמים אל טבעו וכו' וכו'; וכן תורת משה, כל אשר נא אחרים ישתנה אליה בנאמנת ענינו, ואם הוא בנראה דומה אותה. עד כאן לשונו. והנה תנין כי הסוד הזה אשר לאלהים בנו לא היה אפשר שיפורש בתורה, כי פרסומו היה מפסיד המכון, כי לא היו ישראל פורשים מגלולי האומות הקדמוניות ושומרים עמם מהתדמוות אליהם, אם לא היה ה' מקרבם לעבודתו בכל הדרכים אשר ראה בנחמתו לקרבם. וגם עתה הענין הזה אין ראוי לבארו לעם הארץ. ואמנם אם הייתה נתינת התורה לטובת המין האנושי כלו, למה נהר ה' להגלות לבני ישראל לבדם, ולא נגלה למין האנושי כלו? הנה זאת שאלת המכמישים המושגים להרוס עם זה היכל תורת ה' עד היסוד. ונאמנם בטול הטענה הזאת איננו ממה שיקשה, לפי מה שאמור: **הַגְּלוּת ה' לְאָדָם** או לגוי להודיעם יחדיו יהיה בהכרח ללא תועלת, כי כל מי שהורגל באמונת אלהות רבים, גם אם יגלה לו ה' ויאמר לו שאין שם אלוה אלא אחד, לא יתחייב האיש ההוא להטות לבבו אליו ולקבל ממנו אמונת היחיד, כי לעולם יאחר בלבו מש ויאמר שמה האלוה הזה לכבוד עצמו אומר כן, כדי שלא אעבוד זולתו, ולמחר אולי יבא אלוה אחר ויאמר לי שאין אלוה אלא הוא, או שגם הוא אלוה כמוהו; לפיכך כשהיו כל האומות מורגלות באמונת רבוי אלהות לא היה אפשר שיתגלה ה' אליהן, כי היה הגלותו להן לשוא ולהבל, ולפיכך אחרי אשר עמד אנדרסם אנכי וברוך בינתו הכיר שאין אלוה אלא אחד, מיד נגלה עליו הקב"ה וקרבנו לעבודתו, והבטיחו שירנה את זרעו ויעשה אותו לגוי גדול, למען יהיה זרע האמונה האמתית נשמר בנאמנאיו ולא יאבד, ויזכה לחול את בשרו, למען יהיה הוא וזרעו נבדל מכל גויי הארץ עובדי האלילים, ולא יתערב בהם; וכאשר רבו בני יעקב והיו לעם, ועודם מחזיקים במנות המילה ובאמונת היחיד, הושיאם מבית עבדים ונתן להם התורה, למען יהיו עם לבדד ישכון ולא יתערבו בשאר גוים, אך יתקיימו באמונתם ובתורתם אשר היא חייהם, הכל לטובתם בכל זמן, ולטובת המין האנושי בכללו לעמיד. (ד) **לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל**: נורה מעץ או מאבן ובקרא כן ע"ש שנפסל, כלומר שמניירין אותו ע"י כריחה בגרזן ומקבת, והוא נבדל מן המסכס שהיה של מתכת ובעשית ע"י יניקה; רק בד' מקומות מלאנו פסל שלפי הכראה ענינו מסכה, את יחידי פסילי בספד. (ושעיה ל' כ"ג), הפסל נסך חרס (שם מ' י"ט), מי יבד אל ופסל נסך (שם מ"ד י'), הושיא כל גורף מפסל כי שקר נסכו (ירמיה י' י"ד וכ')

בַּמִּים יִמְתַּחַת לָאָרֶץ: (ה) לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם

י"ז, וכו' כי גם באלה אין פסל זו מעשמו, והוא של עץ או אבן, לא של מתכת, אלא שממין אותו בזהב או כסף, ונפול בו לשון פסל וגם לשון כסף; והנה נימי פסלי כסף ענינו פסליק המנפוס כסף, וכן הפסל כסף חרש וטורף בזהב ירקענו, שהטורף שוטח בזהב על הפסל שכבר נעשה מעץ, וכן הוניה כל טורף מפסל כי שקר נסכו הוא פסל והוא ג"כ כסף, כי תוכו עץ ומינכיתו מתכת; והנה בפסוק הפסל כסף חרש אין חרש חרש עמים אלא כמו הנה אנכי בראתי חרש נופח באל פסם (ישעיה כ"ד י"ו), והוא הוא הטורף; ומלת כסף אפשר לפרשה מענין יניקה שכסף עליו זהב, ואפשר לפרש ענין כסוי ונפוי כמו והמסכה הנסוכה על כל הגוים (שם כ"ה ז') בלי הפסל שכסוהו ונפשו הטורף, וכמו שפירש רד"ק בפירושו הראשון; וכן הוא ג"כ הענין בפסוק מי יזר אל ופסל כסף; והנה כאן הזכיר הפסל ולא הזכיר המסכה, כי דבר נהווה, כי לא היו אז עשירים לעשות להם אלהי כסף ואלהי זהב, אלא"כ ישתפכו בו כל העם כמו שעשו במעשה העגל, וכאן (בעשרת הדברות) עם כל יחיד ויחיד הוא מדבר; ולחטה (פסוק כ') הוסיף והזכיר גם אלהי כסף ואלהי זהב. והנה הפסל אפשר שיהיה מכל לורה שיהיה, וכן כתוב פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה תבנית כל בהמה וכו' (דברים ד' י"ז וי"ז וי"ח); ואמנם באמרו אח"כ וכל תמונה אשר בשמים וגו' נראה כי פסל האמור כאן ענינו בנרות אדם, והוא מה שפרט שם (דברים ד' י"ז) בראשונה באמרו תבנית זכר או נקבה. ובל' תמונה וגו': וכל לורה העשויה בדמות מה שבשמים או בארץ או במים; תמונה, משרש מן, בערבי מאן, שענינו שקר, הוא כנוי לורה המתדמה לדבר אחר, כמו פסל תמונת כל סמל, פסל תמונת כל (דברים ד' כ"ג וכ"ה), ואמנם מח"ש ותמונה אינכם רואים (שם שם י"ב), כי לא ראיכם כל תמונה (שם שם ט"ו), ותמונת ה' יביט (במדבר י"ב ח'), תמונה לנגד עיני (איוב ד' י"ז), אני בדרך אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים י"ז ט"ו), היה נראה כי תמונה שם לורה הנחלץ הטבעי, תארו ותבניתו, לא לורה מלאכותית הנעשית בדמותו (וכן כתבתי בנ"ה תח"פ ע' 89), אמנם אחרי ראיתי מעוט שמוש השם הזה, ואלא כמזל אלל שם לורה ציחוקאל מ"ג, וגם לא כשאר שמושו בל"ה, ואחרי העמיק התקירה בכל המקראות שאל בהם (אשר אינם זולת אלה שהזכרתי) כ"ל שאין המלה זזה מענינה הראשון, אך ענינה חמדי לורה המתדמה לדבר אחר, והנה זה מובן במלינת ותמונת ה' יביט, שאין ענינה לורה ה' ותארו, אלא לורה כנראת (כבוד נכבד) המעורר בלב הכניא ליר הבורא ית', וכן אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים י"ז ט"ו), הכוונה על הכבוד הנראה בחזיון ובתלס (שהיה הוראה אותו שבע ועל בו גם אחרי הקיטל), ואין הכוונה לורה האל, וכן יעמוד ולא אכיר מראשו תמונה לנגד עיני, הכוונה לורה

cosa) che sia nelle acque al di sotto della terra. (5) Non prostrarti

בנֹאֲמֵי המַעֲוֵרֶת לְיֹדֵה מַה שֶׁיִּכְנֹו גַּם, וּבִלְ רֹמִי Phantasma; וְכֵן וּמִוִּכְנֹו אִיִּכְנֹו רֹאִים, כִּי לֹא רֹאִים כָּל תְּמוּנָה, אֵין עֵינֵים לֹא רֹאִים לֹרֵת הָאֵל וְחֹארוֹ, אֵלָּא לֹא רֹאִים שׁוֹם טוֹרָה כְּנִרְאֵת הָעֲוֹנוֹת לְעוֹרֵר בְּדַעַתְכֶם לְיֹדֵה הָאֵל הַמְדַר אֵלֵיכֶם; וְחֹארוֹ אֲשֶׁר לֹא רֹאִים שׁוֹם תְּמוּנָה שֶׁתַּעֲמֹד בְּמִקּוֹם עֲלֻמוֹתָו, אֵין לָכֵן ג"כ לַעֲשׂוֹת שׁוֹם טוֹרָה לְמַעַן תַּעֲמֹד לָכֵן לִזְכְּרוֹן אֱלֹהֵיכֶם וְהִנֵּה הַמְבַאֲרוֹ כָּל הַכְּתוּבִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם מִלֵּת תְּמוּנָה, וְהַתְּבַאֵר כִּי הוֹרֵאת הַשֶּׁם הַזֶּה הוֹרֵאת אֶחָת שׁוֹם כָּל מִקּוֹם, וְהִיא ג"כ מִסְכַּמֶּת עִם הוֹרֵאת שְׂרָשָׁה אֲשֶׁר כְּאֶחָר בִּלְ עֵרְבִי. וּמִן הַשֶּׁרֶשׁ הַזֶּה ג"כ שֶׁ מִין שְׁעִינֹו בִּלְשׁוֹן מִקְרָא דְּבֵר הַדּוּמָה וְלֹא שׁוֹם, כְּגוֹן אֶת כָּל עוֹרֵב לְמִינֹו (וּמִקְרָא י"א ט"ו) הַעוֹרֵב עִם כָּל שֶׁאֵר הָעוֹפּוֹת הַדּוּמִים לוֹ וְלֹא שׁוֹם לוֹ, וְכֵן עַל פְּרִי עוֹשֶׂה פְּרִי לְמִינֹו (בְּרֵאשִׁית א' י"א), שְׁעִינֹו (לִפִּי הַנְּגִידָה וְכֹד פִּירוּשׁ הַמִּפְרָשִׁים כָּלם, וְכֹמוֹ שֶׁפִּירָשְׁתִּי בְּמִקְוָמוֹ) עַל פְּרִי הַנִּתְלַק לְמַחְלָקוֹת הַרְבֵּה שֶׁכָּל א' מִהֶן דּוּמָה לְבִצְרָתָהּ בָּמָה שֶׁהִיא עַל פְּרִי כְּמוֹהָ, וְאִיִּכְנֹו שׁוֹם לָהּ, כִּי הִיא מִין אֶחָד. וּמִן הַהוֹרֵאת הַזֹּאת הוֹשָׁל אֶת "כָּל" שֶׁ מִין לְכָלֵל אִיִּשִׁים הַרְבֵּה הַדּוּמִים זֶה לָהֶן, וְכֵן בִּלְשׁוֹן רֹמִי שֶׁ species עֵינֹו מְרָאָה דּוּמָה, וְאֶת "כָּל" הוֹשָׁל לְהוֹרֹת עַל הַמִּין. וְאֲשֶׁר בְּמִים מִתַּחַת לָאָרֶץ: עַל דְּרָךְ לְרוֹקֵעַ הָאָרֶץ עַל הַמִּים (תְּהִלִּים קל"ו ו'), דְּבִרָה טוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם וְלִפִּי אֲמוֹנַתם בְּדוֹרוֹת הַהֵם. (ו) לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם: לֹאֵלִים אֲחֵרִים, אִו לָשׁוֹם פֶּסֶל וּתְמוּנָה. וְלֹא תַעֲבֹדָם: כָּל שֶׁאֵר מִינֵי עֲבֹדָה, וּמִלֵּת תַּעֲבֹדָם זֹרָה, שֶׁהִיא נִקְרָאת בְּשֵׁם קִמְיֹוֹ, וְהִיא מִשְׁפָּטָה בְּשֵׁם פִּתְחִין, תַּעֲבֹדָם, כְּמוֹ יַעֲבֹדָנִי, יַעֲבֹדָנִי, יַעֲבֹדָם, וּמִחֲלָת מִלֵּה זֹאת בְּשֵׁם קִמְיֹוֹ גַם לְמַעַה (כ"ג כ"ד), וּבְדִבְרֵים (ה' ט'), וְכֹמוֹ וְנַעֲבֹדָם (דְּבָרִים י"ג ג'), וְכַתֵּב ר"דִּק (מַכְלֹול ד"ק דף מ"ה), וְכֹמוֹ מִפְּוֹאֵרִים בְּקִמְיֹוֹ חֶטֶף, וְלֹא תַעֲבֹדָם, אֲשֶׁר לֹא יִדְעַתֶּם וְנַעֲבֹדָם, וְהַזֹּאת הַנּוֹסֶפֶת נִקְרָאת בְּקִמְיֹוֹ מִפְּנֵי הַחֶטֶף אֲשֶׁר אֲחֵרֶיהָ, ע"כ. וְדוּגְמַת הַזֹּאת בְּמִלֵּת יִתְאַרְהֹו יִתְאַרְהֹו (יִשְׁעִיָּה מ"ד י"ג); וְכֹמוֹ הָעֲמִים אֲחֵרִים שֶׁהִמְלָה מִבְּנֵי הַפֶּעַל, וְלֹא תַעֲבֹדָם, וְלֹא יִתְכַן לִפִּי הָעֵינִי, כִּי בְּנֵי הַפֶּעַל מוֹרָה הִכְרַח מִן הַחֹץ, וְכֹאֵן הַכּוֹוִנָה עַל מַעֲשֶׂה בְּרִטּוֹן, וּבְפִרְט בְּפִסּוֹם כִּלְכֵּה אֲחֵרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעַתֶּם וְנַעֲבֹדָם, לֹא יִטְוִיר שֶׁ שׁוֹם הִכְרַח, וְאֵין מִקּוֹם לְהַפְעִל. קִבָּא: תַּחֲלַת הַנֶּחֱם הַשֶּׁרֶשׁ הַזֶּה הִתֵּה לְהוֹרֹת עַל הַפִּיכַת הַמְרָאָה לְאָדָם הַרְבֵּה הַנּוֹטֶה לְשֹׁמֵר, וְהַהוֹרֵאת הַזֹּאת כְּאֶחָרָה בִּלְשׁוֹן פּוֹרִי, וּמִחֲלָת הַשֶּׁרֶשׁ הַזֶּה בְּתַרְגּוּם פּוֹרִי בְּפִסּוֹם כְּלִילֹות עֵינִים (מַשְׁלִי כ"ג כ"ט) וּבְפִסּוֹם עוֹרֵבוֹ כְּתוֹר כְּכַמְרוֹ (אִיִּכְנֹו ה' י'), וְקִרְבֹו לְשֶׁרֶשׁ זֶה קִינָאָה שְׁעִינֹו בִּלְשׁוֹן אֲרָמִי טוֹרֶף, לִפִּי שְׁמֵלֶאכְתּוֹ לְהַאֲדִים הַמִּתְכַּת בָּאָ; גַּם בִּלְשׁוֹן עֵרְבִי קִבָּא עֵינֹו אָדָם הַרְבֵּה, וּבִלְשׁוֹן הַקֶּדֶשׁ הוֹשָׁל הַשֶּׁרֶשׁ הַזֶּה עַל הַתְּחַמּוּמוֹת הַלֵּב וְהַתְּפַעֲלוֹת חִזְקָה הַגּוֹרֵמַת לְמִרְאָה הַפְּנִים שִׁיתְאֲדָם וְיִשְׁאֵךְ, וְהִיא הַרְגֵּשֶׁת כְּעִם וְחִמָּה גְּדוֹלָה, כְּגוֹן חֲמַת גֵּבֵר כְּשֶׁתַּשְׁטַח תַּחְתּוֹ אֲשֶׁתּוֹ, אִו כְּשִׁיכְתָן לְאֲחֵרִים מַה שֶׁהִיא רֹאיוֹ שִׁיכְתָן לוֹ; וְלִפְעָמִים יִתְחַמֵּם אָדָם גַּם בְּבִנְיָן אֲחֵרִים וּיְקַנָּה לְרַעְיוֹ,

וְלֹא תַעֲבֹדֶם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא

כשיראה אחרים מחלבים בטליית ולוקחים לעצמם מה שלא היה ראוי אלא לה, כמו המקנא אחת לי (במדבר י"א כ"ט), או כשיראה אחרים מנערים אותו בכל ענין שיהיה, כגון קנאתי לירושלם ולניון קנאה גדולה וקנף גדול אני קונף על הגוים השאננים אשר אני קנפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א' י"ד וע"ו). והנה עיקר הוראת לשון קנאה אינו אלא חמה וקנף גדול, והנה הרמ"ב (מורה ח"א פרק ל"ו) כתב כי לא יוכל בכל התורה ובכל ספרי הכנזאים לשון חרון אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בע"ז בלבד; והרמ"ב הביא נגד זה מה שכתב וימר אף ה' במשה, וימר אף ה' בם, מרה אפי בך ובשני רעיק, וסיים: אבל בלשון קנאה אחת הוא" בלומר אחת הוא שלא נכתבה קנאה אלא נגד עובדי ע"ז. ואני אומר כי גם זה איננו אחת, כי מצינו (במס' ח' ב') אל קנאו ונוקם ה', וגם מדבר על אשר שהרע לישראל, והקנאה והנקמה היא על מה שהרעו לישראל, לא על ע"ז שעבדו, כי (כדברי הרמ"ב ענמו) הכתוב יוכיר קנאה בע"ז בישראל בלבד (ולא באמונת). והנה אע"פ שהפסוק הזה מדבר בע"ז, מכל מקום כ"ל כי אל קנא ופוקד עון אבות לא על ע"ז מלבד כאמרו, אלא דרך כלל כאמרו, לומר שהוא נוקם ובעל חמה, כלומר שהעושה פטאים גדולים הוא כפרע מומנו במכות גדולות כאדם שעלמה חמתו באפו. פוקד עון אבות: אין ספק כי לא יזכיר אלוה יתיר אדון הכל, יודע הכל, משגיח ומשלים שכל ועושה, בלי שנאמרינו ג"כ שופט נדק ואמת, וכמו שאמר אנרבהם השופט כל הארץ לא יעשה משפט? ומזה אומר: הנור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול נדק וישר הוא. ואמנם שיהיו הבנים נענשים בעון אבותם אין זה משפט נדק, והתורה עצמה הזהירה את הדיינים שלא לשפוט כזה (לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, דברים כ"ד ט"ז), ואע"פ כי אנו רואים כי אמונת היות הבנים נענשים בעון אבותם היתה מפורסמת בישראל עד שהיתה למשל בפייהם (ירמיה ל"א כ"ט ויחזקאל י"ח) אבות יאכלו בשר ובני הבנים תקיימה, והמשורר אומר (תהלים ק"ט י"ד) יזכר עון אבותיו אל ה' ותטאת אמו אל תמה, והמקובל אומר (קיינות ה' ז') אבותינו פעלו ואינם ואנחנו עונותיהם שנלנו, ורבות כאלה בספרי הקדש, ובנגד זה אנו רואים יחזקאל מתאמץ להשגיח המלך הנזכר אבות יאכלו בשר, והוא אומר בן לא ישא בעון האב הנפש המוטאת היא תמות, וירמיה אומר כי ביומים הבאים לא יאמרו עוד המלך ההוא. והנה רז"ל תירלו ואמרו כי פקידת עון אבות על בנים היא כשאומוזין מעשי אבותיהם בדיהם, ודברי יחזקאל הם כשאין אומוזין מעשי אבותיהם, ועדיין יש לשאול: כשאומוזין מעשי אבותיהם יענישם האל יותר מכדי רשעתם או לא? אם לא יהיה ענשם יותר מכדי רשעתם, אין כאן פקידת עון אבות, ואם יהיה ענשם גדול מכדי רשעתם

loro, e non prestar loro culto; poichè io, il Signore tuo Dio,

הרי זה עוות הדין. והרמז"ס (מורה ח"א פ' כ"ד) אומר שהכוונה בפקד עון אבות אינה אלא כי אחת מחמדות ה' היא כי בעיר הכדחת הכה יכו את כל יושניה לפי חרב וגם הבנים אשר לא חטאו; ואחרי רואה כמה זה רחוק ורחוק, מלבד שאין אדם רואה לומר שאין הענין נוהג אלא בעון ע"ז, כי אע"פ שאין בע"ז מדבק, מ"מ מדת פוקד עון אבות מלאכה ג"כ בי"ג מדות (שמות ל"ד ז'), ושם לא באמרה לענין ע"ז, אלא פתם באמרה, ומי יאמין כי אחת מהי"ג מדות אין המכוון בה אלא מזנה מן החמדות, והיא מזנה שמלאכות קיומה מועטת, ואולי מעולם לא נתקיימה? ועוד אם פוקד עון אבות הכוונה בו על מזנה מן החמדות, גם ועושה חסד לאלפים ראוי שיהיה מזנה מן החמדות, וכמו שזה לא יתכן לא יתכן גם זה. ואשר אני אומר לי הוא כי דלאי משמעות המקרא הוא שאף על בנים נדיקים ה' פוקד עון אבות, וכן היתה אמונת אבותינו, וכן אמרו: "לדיק ורע לו לדיק בן רשע", והוא דבר שהחוש מעיד עליו, כי בכמה וכמה ענינים טובים ורעים האב זוכה לבנו, ומעשי האב ודרכיו ומעלליו גורמים בהכרח טובה או רעה לזרעו אחרי, והמדה הזאת היא אחד מסודות ההשגחה הנסתרת בכל המאורעות ההוות בעולם, והאלהים עשה שיראו מלפניו, כי כל אב אוהב את זרעו, והדאגה שאלו חטאיו יבארו רעות גם לבניו, תעברו אם מעט ואם הרבה מלכת תמיד בשירות לבו, ואף אם לא תעברו, הנה הרואים את בניו מדוכאים בעונו ינעקו מרה עליו, ויהיה האיש לחל ולשכוח, ורבים ישמעו וייראו אלא יעשו כמעשהו, אבל הרע הזה הנא על הבנים בעון אבותם איננו רע מוחלט ומתמיד, כי הוא יכאיב ויחפש יומיו וידיו תרפיה, ומי שכל עתותיו וכל קורותיו בידו, אין רע מוחלט יוכל מתחת ידו, ולא יבצר ממנו להמשיך טובות גדולות מבטן הרעות והזרות, והדברים ארוכים, אין כאן מקומם. כללו של דבר, פקידת עון אבות על בנים איננה להנקם מן הרשע, אלא להועיל לבני אדם לבטל יחטאו, לפיכך איננה באמת מקלקלת אמת הדין, ובנו של רשע אם שקול ישקל רעתו וטובתו שאלו עלי מיום הולדו עד יום מותו, יודע כי לא כעשה עמו עול וחמס חלילה, רק מלאכה קלה רעות וזרות מנהילות הרואים להרחיק את האדם מן העברה. ולפיכך בשר ודם מזהר על זה שלא לענוש בנים על אבות, כי האדם אין נידו לחבש המתן אשר ימתן, אבל מה שהוא עול בבשר ודם הוא משפטי נדק בלדון הכל שהכל נידו. ועדות ברורה לדברי הוא מה שאנו רואים ברשע בן לדיק, כי הנה כאן הוא אומר ועושה חסד לאלפים לאוהביו, וכן מלאנו בדוד (תהלים פ"ט) לעולם אשמר לו חסדי וגו' ושמתי לעד זרעו וגו', אבל וכי מפני זה הבנים החטאים לא ישאו חטאם? — אם יעזבו בניו תורת וגו' ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אסיר מעמו. וכן בגי' כלו, הנה ה' ברת ברית עם אברהם ויבחר בזרעו אחרי, ולא ימאסם ולא יעלם לעולם; וכי בשביל זה לא ענש אותם כשחטאו? הרי מבואר כי אהבת ה'

פָּקֶד עֹן אֶבֶת עַל-בָּנִים עַל-שְׁלִישִׁים וְעַל-

את האבות איכנה מקלקלת ארת הדין ויושר המשפט. ואם נמדה טובה כך הוא, קל ומוחר נמדת הפורענות (ואשר מנסוק זה עלמו מוכח שמה טובה מרונה הימנה הרבה, כי פקידת עון אבות אינה אלא על בנים על שלשים ועל רבעים, ומה טובה היא לאלפים כלומר עד אלף דור), הלא אין ספק כי בפקוד ה' את עון האב על הבן לא בשביל זה יטה משפט גבר, כי פלם ומואזני משפט לה', והרבה שלמים למקום לקיים פקידת עון אבות לאיים על בני אדם, בלי שיהיה משפט הבן מעוקל ומעוות באמת. והנה בימי ירמיה ויחזקאל שהיו הכנזאים אומרים אל העם כי ה' משליכם מעל פניו בגלל חטאות מכהה שהטטית את ישראל, כהיתה למשל צפי ההמון אבות אכלו בסר וגו', והיה זה לקצת העם למכשול עון לבלי שוב בתשובה; על כן הונרך יחזקאל להתקומם נגד המשל הזה, ולהזכירם כי הגור תמים פעלו כל דרכיו משפט, וכן לא ישא בעון האב עוכש מוחלט ומתמיד, רק הכפש המוטאת היא תמות, ומי שאינו אוחז חטאות אבותיו בידו מיו ימיה, על כן ראוי להם לשוב אל ה' וירחמם, וכמו שחתם דבריו שוט והשיבו וגו' השליכו מעליכם את כל פשעיכם וכו' ולמה תמותו בית ישראל, כי לא אחפון במות המת וכו' והשיבו ומיו. והנה זה שאמרתי כי ענין פקידת עון אבות על בנים הוא דבר שהעוש מעיד עליו וכו', הוא דומה למה שפירש הרלב"ג שעוכש האבות כמשך נס לבניהם במקרה, על דרך אבותיו חטאו ואינם ואכזבו עונותיהם סבלנו; ואני בשנת תקנ"ד הקשיתי עליו ואמרתי כי מליצת פוקד עון אבות על בנים אין משמעותה שהעוכש כמשך לבנים במקרה, אלא שהאל מעניש את הבנים ככוונה מכוונה, כמו ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב ל"ד), ופקדתי עליו דרכיו (הושע ד' ט'), וכן מלת פקודה ענינה עוכש מכוון לא רע כמשך במקרה, כמו באו ימי הפקודה, באו ימי השלום (שם ט' ז'), ומה תעשו ליום פקודה (ישעיה י' ג'), ואולם עתה בשנת ת"ר רואה אנכי כי כן הוא דרך התורה לנייר לנו הטובות והרעות כמורדות מלמעלה ככוונה לשכר ולעונש, אף אם הן כמשכות ונאות בדרך הטבע לפי מנהגו של עולם; כי באמת אין דבר בעולם שיהיה במקרה, אלא הכל כמשך מסביותו, והכל משתלשל אל הסבה הראשונה (עיין בחזרי מאמר ה' סימן ט'), וכמו שלמים על בני אדם ולהדריכם בדרך ישרה מקק ה' בחקות הטבע שיהיו עונות האב גורמים רע לזערו אחריו, וכמו שלמים על בני ישראל אמרה תורה כי ה' אל קנא ונוקם ובעל חסה, כן אמרה ג"כ שהוא פוקד עון אבות על בנים כאילו הוא עושה זה דרך נקמה וחרון אף, גם כי באמת לא יקרה הדבר אלא בדרכי הטבע ולא לנקמה חלילה, אלא הכל לטובת בני אדם. וגם כשהנזכרה התורה לנייר את האל כנוקם ובעל חסה, הנה מד חזרה לנייר לנו מדת טובו יתרה הרבה על מדת פורענות באמרה ועושה חסד לאלפים,

sono un Dio geloso, il quale, co'miei nemici, esigo conto dei

כי אחסם זה הוא עיקר כל התורה כלה, להודיענו כי ה' עושה חסד, משפט ולדקה בארץ, כי נאלה הוא חפץ, כלומר זה הוא רצונו שיהיה אדם שומר דרך ה' להתנהג עם מדבריו במשפט (לחת לכל אחד מה שראוי לו) ובנדקה (לחת לו משלו לפני משורת הדין). לשונא: עם שונאי אני כוונתו כן לפקד עונם על בניהם, וכן ועושה חסד לאלפים לאוהבי, הכוונ' עם אוהבי אני כוונתו כן לעשות חסד עם בניהם עד אלף דור, וחת לשנאי וחת לאוהבי חזרת אל האבות (כדעת רל"ג), לא (כדעת ראב"ע ורשב"ם ואולי גם רש"י) אל הבנים. וחכמי התלמוד שאמרו כשאוחזין מעשי אבותיהם בניהם לא אמרו זה לפרש מלת לשונאי, אלא לפרש במה הכתוב מדבר, לומר כי ענין הפקידה הזאת אינה אלא כשאוחזין וגו', לא שיהיה זה פירוש מלת לשנאי, וכן אונקלוס תרגם לשנאי לשנאי, ואח"כ הוסיף (דרך תוספת ולא לפרש מלת לשנאי) כד משלימין בניה וכו', ואין התוספת הזאת (כאשר חשב רמב"ם ואולי גם רש"י) לפרש מלת לשנאי שהכוונה אם הבנים שנאי, שאם כן היה לו להשמיט מלת לשנאי לגמרי, הואיל וחלות כד משלימין וכו' הן הן פירוש מלת לשנאי. ולא אחת חת לשנאי כי בתרגום כ"י על קלף שזיי חסרה מלת לשנאי והוסיפו בגליון, אבל אין זה אלא טעות סופר, שהרי בדקתי בפרשת ואחזקן, ושם אין המלה חסרה כלל. והכני מנטל מה שכתבתי על עון אבות באוהב גר עמוד י"ט. והנה והתירו את עונם ואת עון אבותם (ויקרא כ"ו מ') הוא כמשמעו, עונם ענין אחד, ועון אבותם ענין אחד, יתירו על מה שחטאו וגם על מה שלא חטאו הם אלא אבותיהם, וכן מלאנו מפורש בנחמיה (ט' ב') ויתירו על חטאיהם ועונות אבותיהם, ואח"כ מוזכר והולך באורך את חטאת אבותיהם מפסוק ט"ז עד ל"ה. לפיכך גם מה שכתוב בירמיה (י"ד כ') ידענו ה' רשענו עון אבותינו אינו אלא חסר וי"ו רשענו ועון אבותינו, והכוונה בכל זה כי מאחר שכך היא מדת הקב"ה לפקד עון אבות על בנים, הנה הבא להתודות ראוי שיתודה לא לבד על חטאיהם, אף גם על חטאת אבותיו, כי גם עליהם הוא חייב עונם, ובוודאי ותפלה ותשובה יתכפרו לו אלו ואלו. והנה ידידי המכס המפורסם ג'ר כ"י בנה"ע לשנת ת"ר ראו אחז בפירושי שכתבתי באוהב גר, וקירב את אשר ריחקתי, והכניס מכל וכל ענין עונם הבנים בגלל אבותם, ועל מה שאמר דוד יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל חמק, ועל מה שאמר ישעיה הכינו לבניו מטבח בעון אבותם, אשר שאינם אלא נד מליצת השיר, וזו אינה תשובה, כי אחסם מדברי המזוירים שבכל אומה ולשון אנו למדים מה היו אמונות הגוי ההוא בימי המזוירים ההם ולולא שפשטה בימי דוד אמונות עונם הבנים בחטאת אבותם, איך יעלה על דעתו לומר דבר זה כזה יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל חמק? וגם המכס גזיזיוס בפירושו ישעיה כתב כי פסוק יחיו מחיך ככלתי יקומו (ישעיה כ"ו י"ט) אף אם יפורש דרך משל ומליצה (כמו שהוא באמת), מכל מקום הוא ראייה שאמונות

רַבְעִים לְשָׁנָאֵי: (ו) וַעֲשֵׂה חֶסֶד לְאֶלְפִים
 לְאַהֲבִי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: ס (ז) לֹא תִשָּׂא
 אֶת־שֵׁם־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹא כִּי לֹא יִנָּקֶה
 יְהוָה אֶת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לְשׁוֹא: פ

תחיית המתים היתה מפורסמת בישראל בימי הכות. חולס ידידי החכם המפורסר כ"י
 דקר לעוות עלינו את הכתובים בכוונה טובה להסיר תלוכה מעל אלהינו, וכדי להסכים
 התורה עם הפילוסופיה. ואמנם הנה מלד אחד אין כל זה מספיק להסיר התלוכה,
 כי היות הנבים לוקים בעון אבותם הוא דבר שהחוש מעיד עליו, ואף אם לא היה
 דבר זה כתוב בתורה, תלוכה לדיק ורע לו במקומה עומדת; ומלד אחר כבר קדמתי
 והשנתי תשובה לאותה טענה באמרי "אבל הרע הזה הנא על הנבים בעון אבותם
 איננו רע מוחלט ומחמיר שהכל בידו." והנה ידידי החכם יש"ר כ"י אומר כי
 אף אם יקרה לפעמים לאיזו סבה פרטית שהלדיק יאבד בלדקו צעבור רע מעללי
 אחרים, עוד לא יתכן בשביל כן לייחס לאלהי עולם אשר כל דרכיו משפט לדיק מזה
 וזו שיעניש תמיד הנבים צעבור מטאת אבותיהם וכו'. ואני אומר כי החלוק הזה בין
 תדיר לשאינו תדיר אינו אלא תנחומין של הכל ואם כניית שיקרה לפעמים עול בעולם
 שיהיה לדיק אובד בלדקו, אף לא יהיה זה אלא אחת לאלף שנים, כבר כפרנו בהשגחה
 שאם יש אלהים שופטים בארץ לא יבצר ממנו לעשות משפט גם בפעם ההיא. והאמת
 היא כי היושב על חוג הארץ ויושבים כתגבים, הוא יודע שאין שום עול בעולם, לא
 תמיד ולא לפעמים, והמתבוננים בתולדות הדורות יבינו כי כל מה שהיה לא היה אלא
 לטוב, ואף אם העומדים בזמן המאורעות (כגון בזמן כירון קיסר, ואטילא ורובספיאר
 ומצריהם) היו הדברים עול ומתם בעיניהם, הנה אחר זמן נדע כי הכל היה לטובת
 המין האנושי. וכן פקידת עון אבות על בנים היא לטובת המין האנושי. ואם היא עול
 בעינינו, אין הענין כן באמת, כי הוא יבא לידי ויחשב יומא וידי תרפיכה, כמו שכתבתי
 למעלה. והמעמד אומר (ויקרא כ' ה') כי פוקד עון אבות על בנים הוא שנינו ובני
 בניו, ואם גם דור הרביעי יראה, ימותו כלם ועיניו רואות. אבל משמעות הכתוב איננה
 שימותו, אלא שיקבלו עונש, ואם כדבריו, היה הכתוב אומר ערירים ימותו, אבל פוקד
 עון אבות על בנים משמע בלא ספק שהכוונה על עונש הנבים, לא על עונש אבות.
 (ו) ועושה חסד לאלפים: לשונאי אני פוקד עונם על בניהם ועל שלשים ועל
 רבעים, ולאהבי ולשומרי מצותי אני עושה חסד לאלפים, כל' לבנים שאחר אלף דור

peccati dei padri dai figli, dai nipoti e dai pronipoti. (6) E coi miei amici ed osservanti i miei precetti, uso benevolenza sino ai millesimi discendenti. (7) Non proferire il nome del Signore tuo Dio (giurando) pel falso; poichè il Signore non lascia im-

כמפורש במקום אחר (דברים ז' ט') שומר הדברית והסוד לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור. אלפים: שם המאזר, ע"ד שלשים ורבעים, והוא שמטה מלת בנים הנזכרת בפסוק הקודם, והכוונה בנים אלפים, בני דור האלף (רש"ב ורמב"מ): וענין עושה חסד לאלפים הוא כמו שזכרנו באברהם שנקרא אוהבו (ישעיה מ"א א', וד"ה ב' כ' ז') ובזכותו נמר ה' בורעו אחריו וכתר לו צרית עולם, וכן בפיכתם והיתה לו ולורעו אחריו ברית כהונת עולם (במדבר כ"ה י"ג), וכן דודו (שמואל ב' ז' י"ו, ירמיה ל"ד כ"ו), וכל זה בלא עוות הדין, כי המוטאים עונם ישאו כמפורש בשמואל (ב' ז' י"ד) אשר בטהותיו והוכחותיו בשפט אנשים ובנגעי בני אדם, ובמזמור פ"ט אם יעזבו בני תורתיו וכו' ופקדתי בשפט פשעם וכו', וכמו שכתבתי בפסוק הקודם. (ו) לא תשא וגו': לא תשא על שפתיך, כלשון ובל אשא את שמותם על שפתי (תהלים ט"ז ד'), ותשא בריתי עלי פיד (שם כ' י"ו), ומלא לי נשא גם בזולת על פה ועל שפתיים, והוא דרך קצרה, כמו לא תשא שמע שוא (שמות כ"ג א'), ומרפה לא נשא על קרובו (תהלים ט"ו ג'), ומענין זה מליגת נשא משל, וכן משא, וכיוצא בזה בל' רומי Profero, שענינו דבור, מן fero שענינו נשא; ואמנם נשיאת שם ה' ענינה הזכרת שם ה' דרך שבעה, והוא דבר הלמד מענינו. לשוא: שוא הוא שקר, גם פתות משקר, והוא דבר שאין לו קיימא, שאין לו על מה שיסמוך, שהוא שקר מעיקרו; אלא שהואשאל אח"כ לכל דבר שקר אפי' יש לו על מה שיסמוך; וכל כי תחלת הוראת המלה נשימה והכל פה, והמלה קרובה לשרש כשאף, כשנ ושאף; והנה מה שאין לו קיימא נקרא שוא כלומר הכל פה, כמו שנקרא רוח והכל, שמתיהן מלות מורות על הרוח היוצא מן הפה, כגון ישא רוח יקח הכל (ישעיה כ"ז י"ג), והכל פה ידוע בל"מ ובסורי; וא"כ אחרו לשוא להוראת לרוח להכל, והוא כשאדם פועל לתכלית מה, ואח"כ לא ישיג תכליתו, כגון לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו (ירמיה ב' כ"ט), לשוא תחיפי (שם ד' ל'), לשוא הרצית רפואות תעלה אין לך (שם מ"ו י"א), אך הוראה זאת אין לה ענין לכאן, שא"כ. יהיה ענינו לא תשבע בשתדע שלא יאמינו לך, אבל אם יאמינו לך תוכל להשבע אפילו על שקר; ובנשיאת שם ה' לשוא אמנם היא בלא ספק להשבע בשמו לשקר; וגם שבעת שוא האמורה נמשכה (שבעות כ"ט) היא שבעת שקר שנשבע לקיים דבר שכבר ידוע שאינו כן; ורק בירושלמי מצינו שהנשבע על שמים שהם שנים לוקה משום שבעת שוא, והרמב"ם (סלכות שבעות פרק א') הכניס גם את זו בכלל ארבע מחלקות של שבעת שוא, ודע כי בר"י כ"י ופוסקים עתיקים לא נזכר אלא על עמוד של אבן שהוא של זהב, אבל

(ח) זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: (ט) שִׁשִּׁתַּיִּם יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלֶאכֶתְךָ: (י) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת יִהְיֶה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלֶאכֶה אַתָּה י וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבַהֲמֹתֶיךָ וּגְרֵיךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: (יא) כִּי שִׁשִּׁתַּיִּם יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ

על של ע' שהוא ע' היא תוספת שהוכיחו האחרונים, ולדעתי שנועה כזו שהיא אחת (על של ע' שהוא ע') אלא שהיא שלא לנודך ולנטלה לא כאסרה רק דרך סייג, כי גם זה זלזול בכבוד האל, ומי שרגיל להשבע בחנם יקל לו לכפול ג"כ בשנועה שקר, ואח"כ כללו באיסור זה גם הזכרת שם שמים לנטלה, כי גם זה זלזול בכבוד האל, ובפרט כי פשט המלות לא תשא את שם יורה הזכרה בעלמא, ואנקלוס שלא לכפול המלה חרגם הראשון למנא (לנטלה) והשני לשיקרא, החמיר באיסור והרמינו גם על השנועה לנטלה, והקל בעונש הגדול, שלא יהיה אלא על שנועה שקר. כי לא ינקה ה' וגו': הכה הנשבע לשקר לא יירא מדיני אדם, כי יאמינו בדבריו, ועל המעט יקרה שחמלה שקרותו, ע"כ אחר שאף אם ינקה מדיני אדם לא ינקה מדיני שמים. (יב) וזָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת: הַזִּכִּירָה הַזֹּאת אֵין עֲנִינָה (כמו שכתבתי בזה"ע תקפ"ח ע' 90) זכור מה שנטעוית כבר במדבר סין לקדש את יום השבת, כי אומנם ל' זכירה איכנו מיוחד למה שעבר, כי כמאל גם כמה שעתיד להיות, כמו לא זכרה אחריתה (איכה א' ט'), לא זכרת אחריתה (ישעיה ח"ז ז'), יען אשר לא זכר עשות חסד (תהלים ק"ט י"ו), ברונו רחם תזכור (מצנקה ג' ב'); והנה זכור ענינו להנא כמו שמור, כלומר שים אל לנך יום השבת שמהיה מופה חתי ינא כדי לקדשו, ולא יכור מלנך ולא תחללו מפני השכחה; ואומנם הקידוש שתקנו רז"ל הוא כענין כל ברכות המזות, שהתקינו שיהיה אדם מנך עונר לעשייתן, וזה כדי שלא יעשה המזות כמזות חגשים מלומדה, אלא ישים אל לבו כי ה' הוא, ויעשה הדבר בכוחו לעשות רנון יונרו. לקדשו: לעשותו כדל עשאר ימים, שלא תשמש בו להנאך לעשות כל מלאכה, אך תחכה לנבוע כקרבן ובתרומה, כלומר תמשך ידך מליהכות בו לנרנך ולעסקך, ויהיה כלו מפורש לכבוד שמים, לשנות בו לכבוד האל אשר נוך על השנימה בו. (טא)

punito chi proferisce il suo nome pel falso. (8) Ricordati del giorno di Sabbatho, per santificarlo. (9) Sei giorni lavorerai, e farai ogni tua opera. (10) Ma il giorno settimo è Sabbatho, ad onore del Signore tuo Dio: (in esso) non farai alcun lavoro, nè tu, nè il tuo figlio, nè la tua figlia, nè il tuo schiavo, nè la tua schiava, nè la tua bestia, nè il pellegrino che sta nelle tue città. (11) Poichè in sei giorni il Signore fece il cielo e la terra, il mare, e quanto è in essi, e riposò nel giorno set-

ששט ימים וגו' : סוף הכתוב פירוש מחלתו, ששט ימים תעבדו, כלומר תעשה כל מלאכתך, תעשה כל מה שיצטרך לך לעשות. (י) לא תעשה כל מלאכה אתה: כולל בלא ספק האיש והאשה, שהרי בקטנים הזכיר בן ובתך, ובעבדים עבדך ואמתך, א"כ האשה שזה לאיש, והיא ברשות ענמה כמו בעלה, שאם הייתה האשה משועבדת לבעלה כשפחה, היה נריך להזכיר את האיש על שניתתה, כדרך שהזכירו על שניתת בניו ועבדיו, מפני שאינם ברשות ענמם; וכן בכל מלות שנתורה הכתוב מדבר בלי זכר, וגם האשה בכלל; ור"ל פטרו אותה ממוצות עשה שהזמן גרמא, כראש שנימיהם כשנתה מלכ הנשים, והכנידו הגברים את עולם עליהן. (יא) כי ששט ימים וגו': אין גם אחת מעשר הדברות שיהיה טעם המצוה מפורש אצלנו, אלא בקצת מהן מפורש מתן שברך או עונשם, כי אנכי ה' אלהיך אל קנא וגו', כי לא יקנה ה' וגו', למען יאריכוני יומך וגו', וכן כאן לא פירש כלל טעם מצות השבת, כי לא אמר למען תזכור כי ששט ימים עשה ה' וגו'; והנה במשנה תורה כתוב וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן נוד ה' אלהיך לעשות את יום השבת, וגם זה אמנם איכנו (כמו שמשנתי בנ"ה תק"פ ע' 91) הטעם האמיתי אשר נעצרו בו אותנו לשמור את יום השבת, כדרך שלא יתכן לומר כי לכך נצטוו שלא להטות משפט גר ויתום כדי שזכור יליאת מצרים, מפני שכן כתוב (דברים כ"ד י"ו י"ח) לא חטא משפט גר יתום ולא תחבול בגד אלמנה וזכרת כי עבד היית במצרים ויפקד ה' אלהיך משם על כן אנכי מנוד לעשות את הדבר הזה, וכדבר הזה כתוב ג"כ במלות הענין תעניק לו (שם ט"ו י"ד), ובמלות כי תחבוט ויתך וכי תבצר כרמך (שם כ"ד כ' כ"א), וכן במג השנועות במלות ושמחת לפני ה' אלהיך אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה (שם י"ו י"א י"ב), ובא זה ולמד על זה (כדברי ידידי החכם יש"ר בפירושו לס' בסינת הדת עמוד 63), שכל פעם שזה הכתוב על המחלה והמנינה והעזר אל הגרים ואל העבדים הוסיף זכרון יליאת מצרים, כאומר גם אתה היית עבד וגר במצרים, ולכן חל עליך יותר משאר בני אדם המצוה למנוח הגרים והעבדים, ושלא להטות משפטם ולהעניק להם מאשר לך ולהניח להם העוללות ולשמוח לבנם במגן וכדומה, למדנו א"כ שאף בדברות האחרונות לא הוסיף הכתוב לזכור יליאת

אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם וַיָּנַח בֵּינָם
הַשְּׂבִיעִי עַל־כֵּן בֵּרַךְ יְהוָה אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת
וַיְקַדְּשֵׁהוּ: ס (יב) כִּבְדַּר אֶת־אֲבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ
לְמַעַן יֵאָרְכוּן יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: ס לֹא תִרְצָח: ס
לֹא תִנָּאֵף: ס לֹא תִגְנֹב: ס (יג) לֹא־

וּנְזִירִים אֵלּא לִפִּי שֹׁמֵר שֶׁ לִּמְעַן יִנּוֹחַ עֲבָדְךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ, וְלָכֵן יִזְרַק שִׁלְיֹאת מִזֵּרִים
הוּא הַטַּעַם רַק לְהַשְׁבִּיחַ הַעֲבָד וְהָאִמָּה מְחַלְלָהּ. עכ"ל, וְאִשׁ אִשִּׁי אֲחִיזָה לִּי כִּי מְלִיטָה
עַל כֵּן נִזְכָּר וְעַל כֵּן אֲכַכִּי מִנֶּחֱד הַנְּחִמָּה כָּל הַמְּנוּחַ הָאֵלֶּה חֵין מִירוּשָׁה עַל כֵּן כִּדִּי
שְׁתּוּכֹר יִצְאֵת מִזֵּרִים, וְכ"ל שֶׁחֵין זְכוּרֹן יִצְאֵת מִזֵּרִים הַטַּעַם לְאוֹתֵן הַמְּנוּחַ כָּלּל, וְלֹא
לְהַשְׁבִּיחַ הַעֲבָד וְהָאִמָּה מְחַלְלָהּ; אֵלּא טַעַמָּה מִכִּי שֶׁהָאֵל יוֹדֵעַ שְׁתּוּכֹר כִּי גֵר וְעַבֵּד
הֵייתָ, וְעַל כֵּן לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ לַעֲשׂוֹת מַסָּד עִם הַגֵּרִים וְהַעֲבָדִים וְהַעֲנִיִּים, כִּי לָכֵן
(אַחֲרֵי כֵּן מִזֶּה שֶׁבִּבְלָת) כּוֹטֵה אֵל הַמְּחַלְלָה וְהַמְּכִינָה; עַל כֵּן הִיָּה שְׁטָךְ הָאֵל לַעֲשׂוֹת אֵת
כָּל הַמְּסָדִים הָאֵלֶּה, וְלֹא כִּמְנַע מִלְּנוּחַ אוֹתָךְ כָּל אֵלֶּה שֶׁמֶל יִכְבֵּד מִשָּׁמֶשׁ עֲלֶיךָ, כִּי
אֲמַנְסָ כְּמוֹת הוּא כִּי עֲשֵׂה מַעֲשֵׂה בְּלֵב שֶׁלֹּם וּבִנְפֶּשׁ חַפְּנָה. וְהַיּוֹנָח לֵב מִזֶּה כִּי גַם בְּמַשְׁנֵס
מִרְוֶה לֹא כּוֹזֵר כָּלּל טַעַם מְנוּחַ הַשַּׁבָּת; וּבִמְקוֹם אֲחֵר כְּמוֹת (שְׁמוֹת ל"ד י"ג) כִּי אוֹת
הַיָּד צִינִי וְצִינִיכֶם לְדוֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מִקְדָּשְׁכֶם, וְזֶה אֲמַנְסָ הַגְּדֵלֶת מְנוּחַ הַיָּד
וְאִיכְנֶה טַעַמָּה בְּאִמְתָּ, שֶׁהִרִי כְּמוֹהַ דְּבָרִים הֵיוּ יוֹכִלִים לְהִיּוֹת אוֹת כְּמוֹ כֵּן צִינִי וְצִינִיכֶם.
וְאוֹלֵם דַּעַת הַרְמִי"נֵס בְּטַעַם הַשַּׁבָּת כֵּךְ הִיָּה (מִרְוֶה ח"ג פ"מג): עֵינֵן הַשַּׁבָּת טַעַמוֹ מְפֹרָס
וְאֵין צִרִיךְ לְבִיאוֹר, כִּבְר כּוֹדֵעַ מִה שֶׁבּו מִהַמְּנוּחָה עַד שִׁיְהִיָּה שְׂבִיעִית ח"י הָאֵדֶם בְּהִנָּס
וּבְמִנְחָה מִן הַעֲמֵל וְהַטַּרַח שֶׁלֹּא יִמְלֵט מִמֶּנּוּ קֶטֶן וְגָדוֹל, עִם מִה שְׁמִתִּיךְ וּמוֹקִיִּים לְדוֹרוֹת
הַדַּעַת הַכִּבְדָּר מִאֵד, וְהִיָּה הַאֲמוּנָה בַּמִּדּוּשׁ הָעוֹלָם, עכ"ל; וְהִנֵּה לְדַעַת הַזֹּאת יֵשׁ לְשֹׁאֵל
מִה נִזְרָךְ לְנוֹחַ לְבִנֵּי חוֹרֵין עַל הַמְּנוּחָה? כִּי הֵם הָאֵל יִשְׁבְּנוּ כָּל עַת שִׁרְנוּ, וְהִיָּה דִּי
לְנוֹחַ עַל שְׁבִיחַת הַעֲבָדִים וְהַבְּהֵמָה (וְזֶה יִקְשֶׁה יוֹתֵר לְדַעַת הַכֶּסֶם יִשָּׁשֶׁט שֹׁמֵר (אֲלֵלְנַעֲמִינֵנֶה
גַּעֲשִׁיכְטֵעַ דַּעַם אֲחִיר' פֶּאֶלְקֶעֶס ח"א עִמּוּד ק"צ) כִּי עֵיקֶר הַטַּעַם הוּא מְנוּחַת הַעֲבָדִים
וְהַבְּהֵמָה); עַל כֵּן כ"ל שֶׁאֲחִי לְחֶלֶק בֵּין שְׁבִיחַת הָיִשְׂרָאֵל וְשְׁבִיחַת עֲבָדָיו וְהַבְּהֵמָה, כִּי שְׁבִיחַת
עֲבָדָיו וְהַבְּהֵמָה מְכוּנָת לַעֲמָה, לְחַמְלָה וּמְכִינָה עֲלֵיהֶם, וְאֲמַנְסָ שְׁבִיחַת יִשְׂרָאֵל עֲמָנֵם בְּיוֹם

timo; perciò il Signore benedisse il giorno di Sabbath, e lo dichiarò santo. (12) Onora tuo padre e tua madre, affinché si prolunghino i tuoi giorni sulla terra ch' il Signore tuo Dio è per darti. (13) Non commettere omicidio. Non commettere

השניעי היא ג"כ לתועלת ישראל עמם בלא ספק, אך לא כדי שינמנו בלבד, אחר שהרעות בידם לכות כל זמן שירתו, אבל הוא כדי שתהיה מנוחת כלם ביום מיוחד, ועי"כ יוכלו להקבץ יחדו לאכול ולשתות ולדבר אלה עם אלה ותתרגב האהבה ביניהם וגם יוכלו להתאסף בבתי עבודת האל ולשמע תורה מפי הקכמים, ולכך היה שאמר כאן ויבת, ולא וישבות, להזכיר את ישראל שלא לבד ישבתו מן המלאכה, אלא ג"כ ינמנו ויקראו לשבת עונג, וזה יביאם להקבץ יחדו אנדרות אנדרות כדי להתענג ביום המנוחה, וה' גירף לזה תועלת אחרת שיהיה יום השבת זכר למעשה בראשית, שע"כ יזכרו כי אל אחד לבדו ברא את השמים ואת הארץ, והנה אין אלוה מבלעדיו; ומרוב חביבות המנוח הואת לפניו ית' מפני עונם התועלת הכושפת ממנה נקבץ המדיני ולהיותה עם זה זכר לעיקר הגדול שהוא יחד האל, ועוד להיותה חק פרטי ומיוחד לישראל; כי לא היה דבר כמותו אבל שום א' מהמים הקדמונים עובדי אלילים, אשר ה' שהיה לאות בינו ובינינו. (יב) כבוד את אביך ואת אמך: התנהג עמם כדרך שאדם נוהג עם איש בכבוד ומאוב. למען יאריכון ימך: אין טעמו בכוננה שאריכו ימך, אלא כי ע"כ יאריכו ימך; פעמים הרבה מלת למען נאמרת לא להורות על התכלית המכוונת, אלא להורות מה יהיה המסובב, כגון והרע בעיניך עשיתי למען תבדק בדברך (תהלים כ"א ו'), והיה להם דבר ה' לו לנו וכי' למען ילכו וכשלו אחור וכי' (ישעיה כ"ח י"ג). יאריכון: פעל עומד, מע"פ שהוא הפעיל, והנחתו כשלג ילבינו, יארימו כחולע (ישעיה א' י"ח). למען יאריכון ימך על האדמה וגו': הכוונה על כלל האומה שלא יגלו מעל אדמתם (רא"ב) כי בזה יגלו חקון קנוז הבית אשר הוא התחלה לחקון קנוז המדינה, וע"י חקון קנוז המדינה תגלו ההסכמה בין האנשים ויקבלו זעיריהם המוסר מגדוליהם (רלב"ג) וזה הוא עיקר חוקף האומות, מלבד העזר האלהי הכולל אל עושי רטנו; והנה השכר הזה איננו אל היחיד אלא לנבחר מע"פ שהמנוח הוא לכל יחיד יחיד. (יג) לא תרצח: יחיד הבורא אדם בכוננה ומדעת עמנו כקרא רות, יגא שליח ב"ד שהורג ברשות ובמזנות השופטים, ולא מדעת עצמו. לא תנאף: אין נאוף אלא בנאפת איש, שנאמר ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו מות יומת הנאף והנאפסת (ויקרא כ' י'), ואומר השלש המנאפסת תחת אישה תהא את זרים (ויקראל י"ו ל"ב) (ר"ט); וטעות היא ביד רא"ב שהכחיש דבר זה, ובכחשיה מזה שכתב ותנאף את האבן ואת העץ (ירמיה ג' ט'), והוא לא הבין שאינו אלא משל, והכוונה על ע"א שהיא כמשלת לניאוף, כי האומה כמשלת כאילו היא אשת איש

תַּעֲנֶה בְּרַעַךְ עַד שֹׁקֶר: ס (יד) לֹא תַחֲמֹד
 בֵּית רַעַךְ ס לֹא-תַחֲמֹד אִשְׁתִּי רַעַךְ
 וְעַבְדּוֹ וְאִמָּתוֹ וְשׁוֹרֹו וַחֲמֹרֹו וְכָל אֲשֶׁר
 לְרַעַךְ: פ שְׁבִיעִי (טו) וְכָל-הָעַם רֹאִים אֶת-
 הַקּוֹלֹת וְאֶת-הַלְפִידִם וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת-
 הַהָר עֵשֶׂן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנָּעוּ וַיַּעֲמֵדוּ מֵרָחֵק:
 (טז) וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֵּר-אַתָּה עִמָּנוּ
 וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת:
 (יז) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירְאוּ כִּי
 לְבַעֲבוֹר נַסוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוֹר
 תִּהְיֶה יְרֵאתוֹ עַל-פְּנֵיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ:

עמו יתברך, כמבואר בכל הפרשה ההיא (ירמיה ג'). לא חגגוב: לקחת מחון אחרים
 בלא ידיעתם, ור"ל עשוהו אזהרה לגוב כפשות שחלצו בו עונש בלא אזהרה פרטית,
 ולפי הפשט הרי זו אזהרה לכל מיני גנבה, ולהלן פירש עונשם, כל מין בפני עצמו.
 לא תענה ברעך: כגד רעך, כמו הכני ענו כי (ז"א י"ז ג'). עד שוקר: רד"ק
 רא' וגו' פירשו עד כמו עדות, ורא' בע' אחר שפסג בלבו שנים רבות, פירש אחת
 עד שקר לא תענה ברעך, וזה הנל, שאם לא יעיד איך יהיה עד שקר; ובציאורו הקצר
 פירש לא תענה ברעך, ואחת עד שקר, כלומר לא תענה ברעך בהיותך עד שקר, לא
 תענה ברעך מִשָּׁקֶר, וקרוב לזה פירוש רמב"מן לא תענה ברעך דבר שעל ידו תהיה
 עד שקר. וכ"ל לפרש לא תענה ברעך עכ"ת עד שקר, כי הפעל מושך אחריו גם
 הכגור מחנה, כגון כן אישן המות (תהלים י"ג ד'), טעמו כן אישן שנת המות, וכמו
 שכתב גם רא' בע': כי השמות בכח הפעלים; וכן למטה (כ"ב כ"ה) אם חבול חבול

adulterio. Non rubare. Non deporre contro al tuo prossimo testimonianza falsa. (14) Non desiderare la casa del tuo prossimo, non desiderare la moglie del tuo prossimo, il suo servo, la sua serva, il suo bue, il suo asino, nè alcuna cosa appartenente al tuo prossimo. — (15) Tutto il popolo scorgeva i tuoni e le fiamme, il suono di buccina ed il monte fumante; ed il popolo, ciò vedendo, si scosse, e rimase da lungi. (16) E dissero a Mosè: Parla tu con noi, ed ascolteremo; e non parli con noi Iddio, perchè non muojamo. (17) E Mosè disse al popolo: Non temiate; perocchè ad oggetto di provarvi è venuto Iddio, ed affinchè il timore di lui imprimasi in voi, diman-

שלמת רעד עד בא השמש תשיבנו לו, כתיי הזכר שנחלת תשיבנו חזר לשם חבול שנכח הספל אם חבול חטבול, וכן וברך ולא תשיבנה (במדבר כ"ג), טעמו וברך ברכה ולא תשיב ברכתו, וכן וברוך יעניס תקום (משלי ע"ו כ"ב), טעמו וברוך יעניס ענה תקום הענה (יר' לא רחמך תר': חמדה היא תאזה לדבר שהוא ענה בראות אחרים, והוא אסור לנו, כלומר שאינו עומד להמכר; והנה כל תאזה וחמדה חבול מחלילה בלב אדם אחר ראית דבר הנחמד, אך גידו וברכונו הוא להשצית האמאזה הנגלה ולהחזיקה מלבו כשידע שהשגת הדבר הנחמד בלתי אפשרית לו, או יענרנה בלבנו, ויגדל מדורחת עד שיוציאה לפעל, כשידע שהולאתה לפעל אפשרית לו; והנה אחר שאמר ה' לא תחאף לא תגוב ואמר בזה כל מה שהוא לזולתנו, אחר מה שהוא לרענו נריך שיהיה בעינינו כדבר שהשגתו בלתי אפשרית לנו, אחר שכן בזה ה' שלא נקח מכל אשר לזולתנו דבר ועי"כ לא נחמדנו; והנה כל החומר, דבר ה' בזה, והחמם קל בעיניו דבר אפשרי; והיחא את דבר ה', החמם בעיניו דבר נחמד, ואשר לא לו כאילו בשמים הוא, שלא יוכל לקחתו ולא יחמדנו; זה שחם בחלקו ושחם בטובת רעיו, אוהב להם ואהוב להם; זה כל ימיו בסערת התאוות והדאגות, חמד מה שאינו שלו וחומם רעהו, מקנא ברעיו ואונאם ושנוא להם, הוא ימות באין מוסר, ופחה תמית קנאה, ועיין דברי הרא"ב כי כעמו. (ב') ויבועו: אין כוע אלא יוע (רש"י מוחלאת) כמו ויכע ולבנו ולבנו עמו ככוע עני יער (ישעיה ז' ב'), כוע חנוע ארץ כשכור (שם כ"ד כ'), ואין הכוונה שהתנועעו לאחור, אך (כדברי תלמידי מוה"ר דוד חזק) אין הכתוב מדבר אחר אחרת עשרת הדברות, אלא בנאחם לקראת האלהים שחמו הקולות וראו הפיזים ונודעזעו וכשאריו מרחוק ולא יגיעו אל ההר אפי' עד המקום שהיה מותר להם, וכמפורש אח"כ ויעמד העם מרחוק ויזהר אל הערפל (וכן נראה שהיה ג"כ דעת רבנו בנימין). (ח) לבעבור נסות אתכם: כ"ל לשון נסיון כמשמעו, כי ראה ה' לעשות כל ישראל מחלכת כהנים וגוי קדוש והיה המכה בן המזרים כשהיו מכניסין אדם בחדותם לעשותו

וַיַּעֲמֵד הָעָם מִרְחָק וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל־הָעֶרְפֹּל
 אֲשֶׁר־שָׁם הָאֱלֹהִים: **ס** מִפְּסֹד (יט) וַיֹּאמֶר
 יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן־הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם:
 (כ) לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהִי כֶסֶף וְאֱלֹהֵי זָהָב
 לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם: (כא) מִזִּבְחַ אֲדָרְכָהּ תַעֲשֶׂה־לִּי
 וְזִבְחֶתָ עָלָיו אֶת־עֹלֹתֶיךָ וְאֶת־שְׁלֵמֶיךָ אֶת־
 צִאֲנֶךָ וְאֶת־בְּקָרְךָ בְּכָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר
 אֶת־שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכִיתִּיךָ: (כב) וְאִם־
 מִזִּבְחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה־לִּי לֹא־תִבְנֶה אֹתָהּ
 גִּזְזִית כִּי חֲרֹבֶךָ הִנֵּפֶת עָלֶיהָ וְתִחַלְלֶהָ:
 (כג) וְלֹא־תַעֲלֶה בִּמְעֹלֹת עַל־מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא־
 תִגָּלָה עֲרוֹתָךְ עָלָיו: **פ פ פ**

קדוש לאלהיהם (initiatu) היו מכניס אותם בכמה כסיונות ואינומים, ואם היה מפקד
 ובלתי עומד בכל הכסיונות לא היו מקבלים אותם, והנה ישראל פחדו מאד אך לא חזרו
 לאלהיהם, אבל עמדו שם לשמוע דבר ה' וזוה הראו עמם ראויים להיות מולכת בהנים
 (י"ז אדר ראשון תר"כד). (יט) אחם ראיחם כי מן השמים וגו': בלא שתעשו
 טורח ואף לא מקדש ובית למשק אלהות עמכם, אלא מן השמים בלא שום הכנה מלפניכם
 דברתי עמכם. (כ) לא תעשון אתי: לפי הנקוד לא תעשו דבר לשתפו עמי, אמנם

rachè non pecciate. (18) Il popolo rimase da lungi, e Mosè si accostò alla densa nube, dov'era Iddio. (19) Ed il Signore disse a Mosè: Così dirai ai figli d'Israel: Voi avete veduto, che dal cielo parlai con voi. (20) Non fate (alcun Dio) oltre a me: dèi d'argento e dèi d'oro non vi fate. (21) Un altare di terra mi farai, sul quale sacrificherai i tuoi olocausti ed i tuoi sacrifici di contentezza, sia del minuto, sia del grosso bestiame. In ogni luogo che assegnerò per invocarvi il mio nome, verrò a te, e ti benedirò. (22) Se poi mi farai un altare di pietra, nol fabbricare di pietre scalpellate; poichè alzando la tua spada [lo scalpello] sopra le pietre, tu le profani. (23) Nè salirai per gradini sul mio altare, onde non iscopransi sovr'esso le tue vergogne.

אין זה מתיישב כלל עם מה שלפניו ועם מה שאחרי, וכל לקרוא לא תעשון אותי, כלומר לא תעשו נרות, לא תמירוני בשום נורה, וסירש ואמר אלהי כסף וזהב לא תעשו לכם, אפי' לזכרון שמים (וכפירוש רש"ם), זה בכוונה להוריד שפע האל למטה: איך נדק לכל זה, אלא מונח אדמה תעשה לי; ואתה מנין כי אף הוא חקון שתקנו חכמים, כי מליצת תעשון אותי היתה קשה על ההמון. (כא) מזהב אדמה תעשה לי: להרחיק הפסילים והנלמים, הדיעם שאינם נריכים (כדי להתקרב אליו ית') אפי' למונח אבנים, כי די לו במונח אדמה. בכל המקום אשר אוכיר את שפיר: שאקבע לך להזכיר את שמי שאנוך לנכות לי אם מונח ולהתפלל אם לפני ולתת תודה לשמי, זה הוא ענין הזכרת שם האל, כאשר מנאנו לנד בך נזכיר שמי (ישעיה כ"ו י"ג), ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ' ה'). (כב) לא תבנה אותן גוית: כל הטעם (בדעת רש"ם) כדי להרחיק כל ריח פסל מונח, שאם היו מותרים לעשות אבני המונח גוית יוכלו ג"כ לעשותם בנרות חמה ולבנה ושאר נורות ומעט מעט יעשו להם מנחה ופסל ומסכה. כי הרבה הגשפת עליה ותחלליה: חלה הדבר בתוכו כבדול שהוא משמש להריגה ואינו ראוי לשמש באבני המונח, ולא רנה להזכיר הטעם האמתי שהוא כדי שלא יבאו לעשות נורות, שאם היה מפרש שהאיסור הוא משום כך, לא יחשבו לו כי יאמרו אנו נעשה גוית ולא נעשה נורות. (כג) ולא תעלה במעלות: גם זה כלל כדי להרחיק שיעשו גויתים באבני המעלות, ולא רנה לגלות הטעם האמתי הזה, ואמר נו טעם אחר, שלא תגלה עליו הערוה ע"י הרחצת הפסיעות.

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>